

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖRÉBŐL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF
OSZTÁLYTITKÁR

XXV. KÖTET. 6. SZÁM.

A XVII. SZÁZAD
MAGYAR LÍRAI KÖLTÉSZE

SZÉKFOGLALÓ

írta
ALSZEGHY ZSOLT
I. TAG

FELOLVASTA 1984. OKTÓBER 1.-ÉN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1985.

A XVII. SZÁZAD MAGYAR LÍRAI KÖLTÉSZE

SZÉKFOGLALÓ

ÍRTA

ALSZEGHY ZSOLT

L. TAG

FELOLVASTA 1934. OKTÓBER 1.-ÉN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1985.

Feloldós kiadó: Szinyvél József.

PALLAS IROD. ES NYOMDAI R.-T., Budapest, V., Honvéd-u. 10.
(Feloldós: Tiringér Károly igazgató.) — Távfeloldós: 20-5-67, 20-5-68, 20-5-69.

I.

A XVII. század magyarsága a harcok és szenvedések világában élt. Örökségül a területi és vallási megosztottság átkát kapta s velük a Privatum Commodumnak mindazt a romlottságát, amelyet a XVI. század moralistái versben és prózában hiába ostromoztak. A nemesség, amelynek sajátos alkotmánytana Werbőczy alapján e században épül ki, a haza fogalmát a maga közösségével azonosítja — de inkább az érdekeit, mint az érdemeit hangsúlyozza. Nádasdy Ferenc keserűen panaszolja: puhaság, henyeség, dobzódás dolga ifjainak; az erejebeli vagy procator vagy kalmár, az örege, midőn eszesedik s veszi hazája romlását észre, már cselekedetre alkalmatlan lévén, tanácsa nem kedves, kit némává tesz az igazmondás, midőn szemére vettethetik, hogy ifjabb lévén, miért azt nem követte, az mit vénségében tanácsol.¹ Egy névtelen azon kesereg, hogy a nemesben nincsen semmi istenes tekintet; kevély, hamisságban élni igen gyönyörködik; beszédében trágárság, latorság, csúfos szemtelenség vagyon; húz, von, prédál, kóborol, teszen, amit tehet; semmire egyébre, csak pénz-gyűjteni jők.² Bűneinek lajstromában ott van a kegyetlenkedés, a sok részegeskedés, a buja öltözet, az egymásratorés, a lelki restség.³ Még a szelidebb erkölcsbírók is szomorúan állapítják meg: «Pénzen jár az világ, s pénz ő talyigája».⁴

Ha a sok vádat nem is vesszük szóserint, az kétségtelen, hogy a folytonos hadakozások a nemesség erkölcsi megjavulására nem adtak alkalmatosságot. A szívek ilyenkor inkább megkeményülnek, az önzés elhatalmasodik, a kegyetlenség tombol. Az életnek ezt a súlyát elsősorban a jobbágyság érezte, de tapasztalta magán a városi polgár is, amikor fegyveres hatalom

¹ Székfoglaló értekezésül felolvasta a M. T. Akadémia 1934. okt. 1-i ülésén.

² Nádasdy Ferenc *Oratioja*. 1668. Tört. Tár. 1896. 101. s. k. l.

³ *Imago veritatis*. Részei a Tört. Tár. 1888., Apor P. verses művei közt és az Erd. Muz. 1901.

⁴ *Az országok romlásáról trott könyv* (1659) ajánló verse.

⁵ Rimay János: *Kerekded ez világ...* (Munkái, 1904. 90. l.)

szállta meg a várost, a nemesség is, ha birtoka és lakhelye a hadak vonalába került. És nemcsak idegen hadak pusztítanak: a század a testvérháborúk kora, benne a külső ellenség — kevés hadjárat kivételével — a pártokra szakadt magyarság segítője-pusztítója. Ha van, akiben fellángol az eszme: egységre hozni és ezzel erőssé tenni a magyarságot — az irigység, kicsinyesség, félreértés, féltékenység azt is tétlenségre kárhoztatja. Aki e század történetét lapozza, valóban úgy érzi: valami kemény büntetés nyomja a magyarságot, valami bűnnek kezserves átka!

Isten büntetésének tudta és vallotta már az előző század is a török veszedelmet. «Mert Istennek indítása nélkül — írja Károlyi Gáspár¹ — még csak szívébe is nem jönne az török császárnak, hogy Magyarországot rontassa, ha az Isten nem indítaná az ő szívét. És az Isten nem súgná az ő filébe, hogy felfegyverkezzék, az mint az próféta mondja.» A XVI. század protestáns írói az okot, a bűnt a katolicizmusban — amint ők mondták: a bálványozásban — jelölték meg; de a védekezni kezdő katolicizmus viszont rámutatott a protestantizmus és török veszedelem kezdetének összeesésére. «Ha az magyar nemzetséget Isten ezelőtt szerette, oltalmazta és felmagasztalta: ha dücsőségbe, bőségbe, békességbe tartotta mind addig, míg az mi hitünkön és vallásunkon volt: ha akkor kezdeti romlani és pusztulni, mikor az ti új tudományok támada» — nem világos-e a kapcsolat, kérde Pázmány kemény szóval.² És a felelősségrevonás nemcsak a török pusztítást hangoztatja, hanem az erkölcsi eldurvulást is.

Ez a beállítás teszi a századforduló legfontosabb problémájává a kérdést: melyik az ősi vallás, vagy — ahogy a mindennapos hitviták fogalmazták: megvolt-e a kalvinizmus Calvin előtt?³ Nemcsak teológiai kérdés ez, hanem politikai is. És épen ezért olyan szenvedélyes a vita fölötte, mert a magyarság szenvedéseinek okozóját látja egymásban a két ellentétes fél. De épen ezért általános is a vita: minden gyülekezés, ünnepi és hétköznapi egyaránt, és minden társadalmi réteg felveti: a kereskedő boltjában, az iparos műhelyében, az utcák és terek nyilvánosságában a vallás ősiségének, tehát igaz voltának kérdése a beszélgetés tárgya.⁴ Mivel a felelősség vállalásáról van szó, a kérdés nyomán gyűlölség fakad. «A keresztény nevet viselők között olyan igen eláradott a gyűlölség — vallja az egyik vitázó⁵ — hogy immár

¹ *Két könyv.* 1563. (M. Irod. Bitk. V. 51. 1.)

² *Felelet az Magyar István prédikátornak.* 1603.

³ *Posaházi Jánosnak Kis Imre nevű jesuita paterrel való vetekedése.* 1666. Tudósító levél.

⁴ Monoszlai András: *De invocatione Sanctorum.* 1589. Ajánló levél.

⁵ *Fővenyén épített ház romlása.* 1666. Aj. lev.

ketten avagy hárman alig találkozhatnak egybe egy uton, alig mulathatnak egy asztalnál úgy, hogy a vallás fölött ne legyen kocódások és a miatt egymás ellen való megbékélhetetlen gyűlölségek.» Ebből a szémszögből értjük meg, hogy a XVII. század magyar irodalmának vallásos a jellege, a vallás igazán kérdése az uralkodó problema.

A század hitvalló fia a maga vallását nemcsak az ész, hanem a szív dolgának is érezte. Kemény János azért döbben meg annyira, amikor megtudja, hogy első felesége pópista; nem is nyugszik addig, míg harmadesztendőre át nem téríti.¹ Bethlen Miklós is megérti anyját, aki átokkal sújta pópistává lett leányát.² A nemesi végrendelekben csaknem állandó az ilyenfajta záradék: «Mindezeket az édes feleségemnek úgy hagyom, hogy igaz reformata helvetica religióban állhatatos legyen, és pópista emberhez férjhez ne menjen, se pópista ceremóniákkal se titkon, se nyilván ne éljen, sőt pópista szolgálát és cselédet tudva és szántsándékkal ne tartson. Ha peniglen különben cselekednék... minden jószágimból... elessék.»³ Mindez azt mutatja, hogy e század legtöbbet a vallás dolgaival törődött.

Nyilvánvaló, hogy az irodalomból is a vallásos termékek érdekelték. De nemcsak a vitaközö termézetűek, hanem az erkölcsöt építők is. «Mivel, keresztény, bizonyos vagy ebben, hogy Isten nélkül segedelem nincsen: hát magad buzgó könyörgésre szoktasd» — ajánlja Szenczi Molnár Albert imádságos könyve élén (1621) egy figyelmeztető versike. A kornak tehát bő az imádságkönyv-termése is. Többnyire elmélkedő jellegűek, amelyek az ismert imakönyvek mondataihoz fűzven gondolatoikat, az imát mélyítik el — vagy az élet egyes mozzanataihoz kapcsolnak egy-egy meleg fohászt. A derék Péchi Lukács már 1591-ben magyarul tolmácsolja «Szent Agoston doctornak elmélkedő, magán beszélő és naponként való imádságát az keresztény atyafiaknak épületire»; Pázmány Kempist fordítja le, a luteránus Madarász Márton «Szent Bernárd atyának szép ájtatos elmélkedését»; de világiak is gyűjtene, fordítanak, írnak imádságos könyveket, mint Nádasdi Pál, Tasi Gáspár, Wesselényi István,⁴ a fejedelem Apafi.⁵

Az irodalom tehát a XVII. században elsősorban a lélek szolgálata. Nem a forma, hanem a tartalom a fontos. A vallásos irodalomnak ezt az elvét már Monoszlai András így fogal-

¹ Kemény János *Önéletírása.* (Szalay L. kiadása. 1856. 234. l.)

² Gr. Bethlen Miklós *Önéletírása.* (Szalay L. kiad. 1858. 237. l.)

³ Rozsályi Kún István 1659. febr. 18-án kelt végrendelete. (Károlyi-család oklevéltára, IV. 388.) Ugyanilyen figyelmeztetés katolikus részről pl. Pázmány P. prédikációjában: Pünk. u. XXIII. vas. (Egyetemi kiad. II. 631. l.)

⁴ Századok. 1880. 164. l.

⁵ *Magános könyörgései.* Kristóf György kiad. 1930.

mazta meg:¹ «Nem azon kell a keresztény embernek veszekedni, mely ékesen szólhat, mely szépen, tudósan beszélhet, mi módon az embereket hamis tudományával éktelen vétkekre és tévelygésekre vezethesse, könnyű dolog ez; hanem azon kell mindennek lenni szent Pállal, hogy valamit cselekszünk, mindeneket cselekedjünk felebarátinknak épületire és előmenetire». A lélek megjavításában elért eredmény az értékmérő, nem az ékesenszólás. A legtöbb író a maga megszólalásának nyelvüül is csak a meghódítandó közönség kedvéért használja a magyart. Gróf Bethlen Miklós még szükségét érzi annak, hogy így szabadkozzék önéletírása² elején: «Nem irtam deákul, noha bizony nekem könnyebb és alkalmasab is lett volna deákul irnom; nem úgy értem, mintha deákul jobban tudnék, mint magyarul, mert ezzel bizony nem kérkedhetem, nem is kérkedem, hanem azért, hogy a deák nyelv az ő bősége és annyi száz esztendőök alatt a sok nagy elméktől lett excoláltatása miatt alkalmasabb a dolgok leírására a magyar nyelvnel». Csak a század vége felé hangzik fel a magyar nyelv szépségén érzett büszkeség. Landovics István³ már dicsekedve mondja: «Kéves szóval szokta a magyar azt kimondani, amit mások hosszú beszélgetéssel rebesgetnének, és azért ha ki az hívságos dicsőségnek keresését sok móddal ócsállaná, hozzá szólván a magyar csak azt mondaná: nem kell a jó bornak cégér». Ez a lélkület már megbecsüli a magyar nyelvet. «Amint ezen dicsőséges nemzet — írja előszavában — nem vándorol idegen országokba, hogy maga hazájának szük voltáért azokban maradandó lakást keressen, ugy soha azon nem busult, hogy az ő nyelve másokkal nem közös... Annak okáért akinek kedves a haza, kedvelje nyelvét is».

A poétának két típusa konstatálható. Az egyikről Beniczky Péter tesz vallomást, amikor ezt mondja:⁴ «Más dolgom nem lévén, henyélést kerülvén, fogtam az ritmusimhoz» Ennek a típusnak a verselés unaloműző foglalkozás. Koháry István is így szabadkozik füzfa-versei élen:⁵

Nem tud ugyan hajdú harangot önteni,
de magát mulatva jól tudja kongatni,
én is, bár ne tudjam a verset csinálni,
tudom de azt rontva üdömet mulatni.

Senki de az hajdút minthogy meg nem szólja,
harang kongatását ámbár szintén hallja,
s hogy harangot nem önt, azért sem csúfolja,
mert az harangöntés nem ő hivatalja.

¹ *De invoc. Sanctorum*, 1589.

² Id. mű. 9. l.

³ *Novus succursus*. 1689. 434. l.

⁴ *Magyar ritmusok*. 1670. II. rész. 1.

⁵ A meggyökerezett rabságos bánatnak keserves busulással elterjedet ágain kinőtt *Füzfa versek*. Ajánlás.

Senki hát engem is meg nem szól, gondolom,
füzfaversemért, mert nem hivatalom
a vers csinálása, s hogy most azt koholom,
hajtot arra csupán henyélő unalom.

De Koháry tudja, hogy poétává nem az unalom teszi az embert. Önmagáról őszintén megvallja, hogy Apollónak sohasem szolgált, a Parnassus hegyét nem járta, Pegasus kútjának forrását nem itta, a versszerző Müzsáknak kedvében sohasem volt;¹ s noha álom-versében ugyancsak kiaknázza Ovidiust, Gyöngyösi mesterét, érzi, hogy Gyöngyösit a poétaságban el nem érheti. Nem mintha ezzel valami megszégyenülés érhetné: kardjával szolgálja Istenét és királyát, s ezt a szolgálatot sokkal többre tartja. Épügy mint Zrínyi Miklós, aki Homeros és Vergilius fölött büszkén kérkedik azzal, «hogy az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál». Pedig Zrínyi a maga költői munkáját is olyan jelentősnek tartja, hogy azt irigy üdö, sem tűz el nem bonthatja, sem az ég haragja, sem vas el nem ronthatja, sem az nagy ellenség, irigység nem árthat annak.

De Zrínyi már nem is ennek az első típusnak a megszemélyesítője. Az ő poézise már a tudós poeta alkotása. Ezt a típust a legvilágosabban Rimay János jellemezte, amikor tervezett előszavában² Balassa Bálint költői egyéniségét értékelte. Balassa lírájában «tudományos elméből írt tudós énekeket» lát, melyekben «ítéletet is tehetni mind tudományáról s mind elméje bővelkedéséről, melybe mind az theologiának felséges bányája ércből olvasztatott tündöklő fényes aranyát s mind az philosophiának tekintetes örvénye mélységéből meritett nektárját bágyadt szemgyönyörködtetéssel, szomju nyelv, széjelevenítéssel igen benne hadta s elvegyitette is, szenezte (szinezte) is ezekkel igen írását, ugy hogy az historiáknak széles elterült mezein való szép gabonavetési, az poéták írásinak külömb-külobb szinnel ékeskedő örvendetes kertei virágjának illati között is elaltathatja az énekek olvasásában ember az elméjét». Balassa érdeme tehát az, hogy «az Helikon erdejének kis árnyékában éneklő s beszélő Musák» szavát magyarrá tette; azt az irodalmat tolmácsolta és honosította meg a magyar ég alatt, amely elsősorban szépségével hódított világszerte. Tolnai Balog János dicsőítő verse Balassának «tudós szóló nyelvét», nagy szerelmét és böles elméjét ünnepli; a XVII. században ezt a típust — a Balassa-kutatók által felderített világirodalmi gyökerektől egyre jobban elszakadva — a szerelmi és oktató líra képviseli.

¹ *Keseredet rabnak bában üszva, s annak terhét húzva ébren alvva látot alma*. 4. l.

² Munkái. 1904. 251. l.

Nehéz arról számot adni, hogy mit várt e korszak magyarsága a poétáktól. Azok között a versek között, amelyek II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratát siratják, az egyik¹ így indul: «Poéták hol vattok? Talám mind alusztok? Hogy nem sirassátok Erdélynek romlását»... Ez a sóhaj mutatja, hogy a XVII. század magyarja is a maga örömeinek-fájdalmának verses tolmácsolását kívánta a verselni tudó poétától. A poéta pedig legtöbbször nemcsak a saját lelkén akar a verses megszólalással könnyíteni, hanem egy közösség érzésének akar szárnyat adni. Egyéni forrása ellenére is kollektív tehát ez a líra; a közösséghez való útját a dallam biztosítja. Épazért ritkán köti meg az énekes még a versfők névvalomásával is: érzi, hogy nem a személyéhez fűző kapocs, hanem az érzés kifejezésének találó volta a fontos benne. Az írói tulajdon jeletőségét ritkán ismerik fel: maguk is minden aggály nélkül használják ki a tartalom és kifejezés sablonját. Nem különül el világosan, de egyes jelekből² arra lehet következtetni, hogy különbséget látnak a poéta és az énekszerző között. A poéta a klasszikus példákon művelt verselő, az énekszerző egyszerűbb, tanulatlanabb tolmácsolója a szívnek. De azért a tudós poéta köntösét szívesen vennék magukra: innen a klasszikus mitológia és történet motívumainak gyakori csillogtatása. Viszont épazért, mert a közösség izlésének akar az énekes megfelelni, hangban és formában illeszkedni óhajt a divatos, a XVI. századból átnyúló lírához. Balassa Bálint újsága a századfordulóval válik irodalmi mintává. Egyéniség tehát nehezen érhetik meg, hisz minden újság, még Szenczi Molnár Albert zsoldárai is, csak nehezen tudják a közönséget meghódítani. A század lírai terméséből tehát inkább a közönséget, annak gondolkodását, érzését és ízlését ismerjük meg, mint egyes poétákat.

II.

Az egyházi énekek gyűjteményének közzétételére már a XVI. század harmincas éveiben gondolt a magyar protestantizmus.³ A század második felében Szegedy Gergely kiadásai,⁴ Huszár Gál isteni dicséretei⁵ és az abban lévőket felhasználó Bornemissza Péter-féle énekeskönyv,⁶ Literatus Ferenc 1566-ik évi váradai gyűjteménye⁷ és az 1593-ban megjelent bártfai

¹ *Tatár rabok éneke*. 1657. (Decsi kódex).

² Pl. *Vásárhelyi daloskönyv*, 60. dal.

³ Gálszécsi István: *Énekeskönyv*. Krakó. V. S. M. K. Szele. 1887. 215.

⁴ Az 1569. évinek facs. kiadása Szilády Árontól; M. T. Akadémia, 1893.

⁵ Az 1574. évi kiadás maradt csak reánk. Az eperjesi példányt Frenyó Lajos tanár úr közvetítéséből használtam.

⁶ 1582. Huszár Gálhoz való viszonyáról R. M. K. T. VIII. 438. lapján Dézsi

⁷ M. K. Szele. 1892/93. 219. l. (Akad. Mser. 4-r. 213.)

kötet¹ lehetővé tette, hogy a század egyházi énekkészlete minden nagyobb protestáns gyülekezetbe eljusson. A különböző gyűjtemények összefoglalására is megtörtént a kísérlet Gönczi György debreceni kiadványában.² A XVII. század egyházi énekkincsének ezekben az énekeskönyvekben van a forrása: nemcsak a protestánsok, de — egy ideig — még a katolikusok is innen merítenek. Szilvásfülfalvi Imre azonban, aki 1602-ben a Gönczi-féle gyűjteményt újra sajtó alá rendezi, rámutat arra is, hogy a XVII. század ezzel a készlettel nem elégedhetik meg. Érdekes előszavában sajnálkozik azon, hogy nincs teljes zsoldárfordításunk — Bogáti Fazekaséról nem tudott — sőt a meglévő egyes fordítások sem hívek, hanem többé-kevésbé ragaszkodó utánköltések. Azt is panaszolja, hogy az egyházi énekek közé sok oda nem tartozó keveredett.³ A továbbfejlődésnek tehát korántsem vágja el útját — és gyűjteményének további kiadásai csakugyan állandóan gyarapodnak a XVII. század folyamán.

Konzervatívabb felfogás vezette az *Öreg graduál* összeállítását: Keszéi Dajka János és Galeji Katona Istvánt (1636). Könyvüknek anyagát a XVI. század kéziratos graduáljaiból merítik — innen a feltűnő egyezés a Batthyány-kódexnek nevezett régi graduállal; maguk csak javítgatják, «az keresztyéni hitnek és vallásnak rámájára szabják és az notákhoz alkalmaztatott ékes versekre formálják» a legnagyobb részben középkori eredetű himnusokat; a «nem literaliter, hanem csak periphrastice, azaz bővebbedkén való körüljáró beszéddel» tolmácsolt zsoldárokat Károlyi Gáspár prózai fordításával pótolják, «versenként szagatván az notával való éneklésre» azt. Gyűjteményüknek a líra története szempontjából nincs is jelentősége.

Ha elfogadjuk Kanyaró feltevését, hogy a székelykeresztúri gimnázium 12-r. énekeskönyve 1607-ben Thoroczkay Máté gondoskodásából jelent meg,⁴ az unitárius énekkészletet már a század legelején a református cantionaléktól lényegesen eltérőnek kell itélnünk; nemcsak Bogáti Fazekas kilenc zsoldára új benne, egyéb zsoldárok is, fohászok is más forrásból kerültek bele.⁵ Az unitárius egyházi ének további gazdagodásának

¹ Akadémia könyvtára: R. M. Ir. Qu. 294.

² Első kiadása állítólag 1590. Reánk maradt legrégebb kiadása 1592-ből. Tanulmányom az 1602., 1620., 1635., 1632., 1680., 1683., 1691. és 1700. évi kiadás szövegeit vizsgálta át. Az 1602. évi a gyulafehérvári papnövédek szíves másolata juttatta hozzám. A bővülést jelzi Kálmán Farkas is az Akadémia könyvtárába jutott példányaiban. Értékes jegyzetei az Akadémia kézirattárában; lvr. 24. sz. M. Irod. és Sr. 58; *Éneklezikon*.

³ Bornemissza énekeskájére gondol: *Gyermekek rengetésére, és Tasnádi Péter Horatius-parafraízására: Látod mely rövid...*

⁴ Ker. Magvető: 1871. 96. l. és 1895. 325. l.

⁵ Pl. a 66., 86., 53., 88., 111., 113., 117., 147. ps. A 88. magáé Thoroczkay Máté-é, 125. Thordai Benedeké, stb.

sünk szép békességgel» — sóvárogja az egyik ének. (*Mindenható Felséges Atya Ur Isten... Gönczi, 1635.*) Mert «sok nyavalya, háború vagyon mi rajtunk, nagy nyomorúságban immár elfogyatkozunk.» A pusztító éhség közepett Illyés próféta emlékét idézi egy másik: a próféta megsegítőjét csodás gazdagsággal jutalmazta az Úr; de a magyarság fősvénye gazdagai nem nyitják meg szívüket. (*Sok hálaadással mi most tartozunk... Gönczi, 1635.*) Az Isten ígését nem becülik. Más oldalon az a panasz hallatszik, hogy pogány népek fegyvere nehezedik a magyarságra: «Templomokat, kikben hallgattuk szódat, rontnak, pusztítanak, égetnek, édes hazánkból kivernek.» A holtak tetemei temetetlenül hevernek, vadak hurcolják széjjel. (*Uraknak Ora nagy Isten... Gönczi, 1635.*) Felhangzik hát a tohász istenfélő fejedelmekért, (*Tekints reánk Ur Isten... Gönczi, 1635.*) mert «akik közöttünk mondatnak pásztoroknak», estvéli farkasokhoz hasonlatosak; a szent törvényre nincs gondjuk. «Mint a halak, Ur Isten, törvény nélkül a vízben, férgek és vadak megészik egymást a földön, madarak is az égben, így fognak majd tenni az emberek...» Igaz fejedelmek keltenének, «kik féljék s rettegjék a te szent nevedet», jámbor gondviselők, istenfélő bírák, jámbor polgárok, értelmes emberek, «kik bülesen, s eszesen viseljék magokat». «Ne légyenek, Ur Isten, tobzódok, részegesek, és undok paráznak, haraggal teljesek, irigyek, kegyetlenek...» A zsidóság bibliai sorsának képei vonulnak el az énekmondó szeme előtt: a nagy harcok, melyekben a számban nagyobb ellenséget az Úr segédleme legyőzte, és esdekelve kérik Isten igazságtevését, hiszen «ők vijnak uralkodásért, prédáért, ragadmányért; mi hitünkért, szent nevedért, özvegyekért, árvákért, megromlott édes hazánkért.» (*Jövel, légy velünk Ur Isten... Gönczi, 1620.*) Refrénként hangzik ki a gondolat: «Szent békességgel egész nemzetünket áldd meg, földünket.» (*Az Istennek szent anyyala... Gönczi, 1680.*)

A szenvedések jajszavával egybeolvad a büntudat önvádjá. Megbántottuk az Istent, napról-napra megsértjük törvényét, elhagytuk parancsolatait, nem tekintők hozzánk nagy jóvoltát. (*Mennynek és földnek diésőséges... Thorday Ék. 458. l.*) Az egyes ember a vétkes: bedugta a fülét az Úr hívása elől. «Életem Istentől eltávolozott s hódult — írja az egyik vallomás (*Oh ki későn futok... Ács, 1748: 164. l.*) — Bolygó rühes juhkind, ki pusztára szorúlt, Mint havi vérruha igazságom oly rút, Érdememnek rólam a gypja is elhullt.» De nincs ok a kétségbeesésre: «Remétségünk jóvoltában legyen Christus érdemében» — biztatja híveit az énekes. (*Az Istennek nagy szerelme... Gönczi, 1635.*) Panaszukat hálaadásra kívánja átváltani, hiszen az is az Isten jóságát bizonyítja, «hogy ez üdöt engedte érhetnünk, szent igáját adta megértenünk, az mely által értjük üdvösségünk.» (*Nagy hálaikat az Istennek adjunk... Thorday*

Ék. 509.) «Bűnnek soksága hogyha kit iszonyít, lelki fájdalma csak hogy el nem borít», (u. ott. 278. l.) a zsoltáros tanítása nyomán ráébred arra, hogy csak az Úrra kell hagyatkozni, mert:

Boldog és áldott vagy, az ki az Úr Istentől félsz,
Semmi gonoszt magad felől most sohunnét nem vélsz,
Igaz hűtből hogy ha az Úr szent törvényében élsz,
Az ártalmas szélvésznek szerencsédjén nem félsz. (U. ott. 618.)

Ez az Isten gondoskodásában, bölcsességében való megnyugvás a szombatosok énekeiben a leguralkodóbb. Teljes igazság van a szavukban: «Rád bízunk dolgunk», (*Úr mi Istenünk...¹*) minden soruk az Istenben való bizalom és megnyugvás hirdetője. «Neked adtuk magunkat, testünk-lelkünket... (*Oh nagyságos, felséges... Thury i. m. 15. é.*) Te vagy reményünk paisunk, bizonyos oltalmunk... Mi csak téged félünk, téged imádunk, segítségül mindenkben csak téged hívunk... Csak az tehát gondunk, hogy Istent féljük, benne való bizodalmat ne félsegesítsük, sőt semmi vétkekkel azt meg ne sértsük, imádkozásinkat közbe azzal ne szakasszuk.» (*Felséges Ur Isten hozzád... Thury i. m. 25. é.*) A külső gondokat szívükből igyekeznek kivetni. Az ünnepeik tehát igazi imádságos ünnepek: «távol tobzódás, részegség tőlünk, lelki módra inkább mi örvendezünk.» (*Tekintsük meg Isten jóvoltát... Thury i. m. 42. é.*) Életprogramjuk is a béke és imádság: «szübeli alázatosság, szelidség kell és kegyesség, szüntelen való könyörgés, tiszta békességes türes.» (*Idvezülendő embernek... Thury i. m. 54. é.*) Heti munkájuknak reménye a szombatvárás: «ezt testnek, ruházatnak való tisztasága illeti, munka, dolog, robota hagyása, szent törvény tanulása, szegény táplálása, életnek józansága, elme vidámsága.» (*Kegyeseknek szent Atyját... Thury i. m. 30. é.*) Isten előtt való alázatosságuk mellé néha a büszkeség is odasimul azon, hogy ők nem rabjai a kincsnek, szívük nem ragadt hozzá a világhoz. Nem tagadják a zsidókkal szemben pogány származásukat, (*Mindenható Úr, felséges... Thury i. m. 28. é.*) de hálát adnak érte az Úrnak, hogy szemüket megnyitotta: «Sehol sidó kívül nem láttunk igazat — írják — (*Választott szenteknek... Thury i. m. 13. é.*) sem törvényed kívül üdvösségnek utat. Törvényed tartását azért választottuk, Izrael táborát kedveltük, javaltuk, magunk ahhoz adtuk.» A kereszténységben az ősi törvény megrontóját látják: különösen a katolikusok ellen nagy a haragjuk, mert Sylvester pápa rovására írják a vasárnap ünneppé tételét, Viktor pápa bűnéül emlegetik a pehsa-ünnep «más nyelvbe csapását» (*Sion hegyéről... Thury i. m. 60. é.*); fohászukba is beleszövik gyakran: «Pápa szele miatt ne tántorítottassunk... bálványimádóktól

¹ Thury Zsigmond bibl. felsorolásában 2. ének (*Szombatos kódexek bibliográfiája. 1912.*) Az énekeket I. az Akadémia kéziratt. ivr. 75. sz. kötetében.

ne nyomorgattassunk.» (Választott szenteknek... Thury i. m. 13. é.) Az ének nem egyszer fejtegető: az ünnep jelentőségét magyarázza, közben ki-kitör a római vallás ellen; máskor az ünnep keletkezésének elmondása a célja, de mindig szorosan liturgikus: a gyülekezet összejövetelét értelmezi és tölti meg vallási tartalommal. Hangja a zoltároké, stílusa és formája a XVI. század protestáns egyházi énekével közös — ha vallási felfogása új is, a lírai fejlődésében nincs jelentős szerepe.

Szilvásujfalvi előszavában olvassuk: «Kik legyenek pedigen mindeniknek authori, bizonyjal nem tudhatni, — s nem is igen szükséges dolog.» Hiszen az ének azzal érdemelte ki fennmaradását, hogy a közösség lelkének vált tolmácsolójává. A versfők is némábbak, mint a XVI. században voltak. Bogáti Fazekas eljárásának is bőven vannak hívei, akik az ének tartalmi foglalatát teszik versfővé. A tartalom maga amúgy is nagyon ritkán egyéni, s ha nem is fordítások, de jellegzetesen közös gondolat- és stílkészlet termékei. Egységes típusúvá teszi őket már a zoltáros költészetnek önkéntelen vállalt kánonja is, amelynek hatása a kor minden-nyelvű protestáns líráján érezhető. A magyar énekes a zoltáron kívül a német vallásos lírának egy-egy termékét is ismeri, de ezek a fordítások teljesen beleolvadnak az eredeti magyar termésbe. G. Aemilius Oemler szép dala: *Warumb betrübst du dich mein Hertz* (Mire bánkódsz óh te én szívem...), Paulus Eber dicsérete: *Herr Gott, dich loben alle wir* (Ur Isten téged dicsérünk és méltán...),¹ Gesius: *Heut triumphiert Gottes-Sohnja* (Ma Christus győzedelmes lett...) még a versformában is a magyar típushoz alkalmazható. A német tolmácsolatokban Ács gyűjteménye a leggazdagabb: L. Helmbold, Michael Weisse, Ambr. Blaurer, Jac. Ebert, B. Ringwald, Nic. Selnecker, Nic. Hovesch, Joh. Leon, E. Alberus, Mart. Behm, J. Kolrose, Petr. Herbert, Martin Schalling és mások egyházi énekeit fordítja és fordíttatja, vagy veszi át a hozzájuttó kézirat fordításból. Értékben az eredetiek is, a fordítások is nagyon különbözők, bár némelyeknek könnyedsége, (*Békességnek fejedelme... Szerelmes Jézus vajjon...*) melagsége (*Jézus Krisztus én életem... Szívvel szereltek én Istenem...*), egyszerű hűsége, (*Jézus életemnek öröme...*) pontossága (*Midőn mi végső inségben...*) a meg nem nevezett fordítónak becsületére válik. A legtöbbben azonban gyakori a félreértés, nehézkesség, hosszadalmasság, szóval a robotmunka. Jelentőségük mégis lenne, ha az eredetinek dallamát is magukkal hoznák: az azonban ritkán sikerül nekik. Mégis: a négyes rím helyett a félrim és páros rím, s ennek

¹ Magyarai István énekkordításai között is van P. Ebertől fordított ének: *Christus király ember s Isten... Jézus Kristus Imnek szent fia...* (lk. 1903. 467.) Fordított N. Hermann, A. Lobwasser és Flaminius versei közül is.

nemcsak négy, de többsorú versszakokon való keresztülvitele, a rövidebb sorok könnyedebb lejtése, változatosabb versszak formálódása, a ráütő rövidebb sorok pattogása, a hosszabb versszak utolsó sorának kihangzó rímtelensége, a szabadabb és változatosabb rimelésből eredő komplikáltabb szerkezet a magyar lírai formák továbbfejlesztésének gazdagtermésű gyökerévé lett. Bátorságot adott arra, hogy az eredeti énekek is ilyen változatosabb dallamot vegyenek fel, mint a *Hirdetek tinektek lelki nagy örömet, Hogy naponkint Uram, Ecce Homo, im az ember*, stb.-ben.

A magyar minták közül Szecezi Molnár Albert zoltárainak volt a legnagyobb hatása. A magyar protestáns énekdallam felszabadítására egymaga többet tett, mint az egész hozzájuttó német vallásos líra. Joggal hangsúlyozzák méltatói, hogy vállalkozása vakmerő volt: a Marot—Béza-féle énekek időmértékes dallamát részabni a magyar versre nagy bátorság volt. Természetes, hogy ebből csak a stórfaszerkezet változatosága érvényesülhetett, bár tagadhatatlan, hogy Molnár a dallam zeneiségét is sokszor megérezte és néha magyar szöveggel is meg tudta tölteni. A XLII. zoltár fordítása ennek kétségbevonhatatlan bizonyítéka. Szecezi Molnár nem volt költő, de a forma a stíljét is emelkedettségre kényszeríti, szógazdagsága, synonymáinak bősége, mondatainak fordulatosága a XVII. század vallási átlag-verselőinek magasan fölébe emeli. Brunetiére a XIV. és CXIV. zoltár megindulását idézi,² hogy a szinte prózai természetességben Marot lírájának újságot és erejét igazolja; Molnár bizony e két zoltár tolmácsolásában messze elmarad mestere mögött, de újsága és ereje itt is kiemeli a XVI. századi fordítók elé. «Lenthousiasme religieux, lui aussi, est poète!» — idézhetjük mi is Molnárra. A sorok — az új stórfaszerkezet ellenére — természetesen folynak, és a szó mögött a vallásos érzésnek izzó hevéét sejtetik. Hogy a szöveg nem mindig simul teljesen a zsidó eredetihez, «hogy számos zoltárt nagyon is szabadon írtatott át, különböző szöveghagyásokra kényszerült, gyakran idegen gondolatokat is kapcsolt a zoltárok oszmekörébe»³ — az a verses fordítás természetes következménye; az bizonyos, hogy sokkalta hívebb, mint a zoltárból vett dicséretnek XVI. századi sora. Magát a zoltár hangulatát azonban mindig híven adja és e hangulat közvetítésében a formát és dallamot legtöbbször jól használja fel. Különösen esdeklő, kérlelő szavának van magával ragadó lendülete: azoknak a zoltároknak, amelyek a hányatott életű fordítónak is meleg élményei voltak. Erdélyi Pál⁴ a Molnár-

¹ *Histoire de la littérature française classique*. Paris, 1904. I. 102.

² Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténet*. III. k. 1931. 232. l.

³ *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*. 1899. 42. l. 69—96. sorszám alatt.

féle zsolnároknak 28 kiadásáról számol be a XVII. században: ez mutatja, mennyire meghódították a protestáns híveket, s ez jelzi, milyen természetes megújítói lettek a protestáns egyházi ének formakincsének.¹

Ha a maga strófászerkezeteivel a meglevő mintákhoz alkalmazkodik is, mégis becses terméke e kornak Thorday János zsolnárfordítása. Sajnos, kéziratban maradt — csak néhány darabja jelent meg a Thorday-féle unitárius énekeskönyvben.² Thorday fordít, nem parafrázist ad: elsősorban hűségre törekszik. Versiculusról versiculusra halad, de az unitárius énekek dallamára szedi szövegét, s így néha összevonni, néhol részletezni kényszerül. Hívebb és erőteljesebb Bogáti Fazekasnál, a XVI. század zsolnárosai közül csak Sztárai veheti fel vele a versenyt. Ahol az oktató tartalom nehezedik rá, ott bizony nem egyszerű nehézkes, de a melegebb zsolnárok erőteljesebbek. Kerüli a teológiai vitát, ami Bogáti néha hatalmába keríti, de nehezen küzd az apróbb sorok rimbőségével; ezért néha az értelmet parafrázisba önti, máskor a mondat szerkesztése vagy stílusa fura, erőszakolt. Néha a rím kedvéért elnyúlik, de képeiben az eredeti képzetkörében igyekszik maradni. Nótajelzése nem köti; a CXIX.-nél pl. már a második versszak így aprózza a Huszár Gálból vett melódiát: (*Urunk szolgál no dicséjétek...*) «Soha ezek bünt — hogy szívökben tünt — a jószág nem téznek; a jóban szívvel, — szível és hűvel — öregbülést vésznek»; vagy a CXXI.-ben a Szeged-től vett nótát: (*Jer emlékezzünk keresztény népek...*) «Nagy inségemben — és szükségemben — A magas helyre — a Mennyre — tekinték, — Segítségemért — békességemért — A mennynek — földnek — egy Urára inték». A versforma tehát jóval fejlettebb a XVI. század egyházi költészetének formájánál. A finomítás példája a CXXXVI. zsolná is. Nótajelzése ez: «Emlékezzünk egy napon — Urunknak haláláról — És feltámadásáról, — Neki adván hálákat: — Irgalmazz nekünk». Ebből Thorday ezt a formát dolgozza ki: «Dicséjétek az Urat, — Mert Ő ad minden jókat, — Örök irgalmat mutat, — És kegyelmébe juttat, — Áldott az Isten». Általában: a rimekben való gyönyörködés nagyon csábítja; sokszor mesterkéltté válik, de van néhány sikerült versszak-szerkezete; köztük a Rákóczi-nótának rím-sorát csendíti meg ez: «Uram, kiáltásom Halld meg zokogásom, Mert az ellenség, Erős hatalmas nép, Mint a tűz úgy ég, Majd elszaggat és tép».³ Sok-

¹ Sz. Molnáról I. Császár Ernő, IK. 1914., Németh László, Prot. Szle. 1938. 82. l.

² Teljes kézirati példányának hű másolatát Pálffy Márton volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Címe: *Szent Dávid király Soltári*. Magyarúl irattak Thordai János által Colosvárott... 1627. esztendőben.

³ Az LIV. zs. 2. vsza; visszatér a rím az LVIII. zs. 1. vsz.-ban is.

helyt átíró melegsége is megérdemelte volna, hogy hitfelei a fordítást kiadják.

Kéziratban maradt a szombatosok zsolnárfordítása is: az, amelyet 1624—29 között Péchi Simon készített hitfelei részére.¹ Nem csak fordítani, hanem magyarázni is akarja a zsolnárokat. Előtte a zsidó szöveg feküdt, és nemcsak a nyelvbe, hanem a zsidó magyarázatokba is teljes lélekkel elmélyedt. Prózában fordít, de az áhitat és átérzés nem egy versiculusát költőivé teszi. Értelmező jegyzetei bizonyítják, hogy Péchi gondolatvilágát a tolmácsolásnak egy-egy frázisát (p. o. a XX. zs. 7. jegyz.); ahol szükségesnek érezte, a szótól a «sensus» kedvéért eltért (p. o. XX. zs. 5. jegyz.), máshelyt megőrzi és csak jegyzeteiben oldja fel a «mysticus sensus». Megmarad tehát a zsolná eredeti színe, annál könnyebben, mert hisz a szombatosok egész gondolatvilága ehhez a forráshoz tért vissza. A legtöbb darabon az élményközösség átérzése is szembetűnik; néhol a fejezetben maga is utal a saját sorsának odaillő epizódjára. Mindez hangulatossá és erőteljessé teszi a fordítást; prózavolta ellenére sem árad, értelmes rövidegre törekszik, az eredetinek parallelizmusait kiérinteti. A szöveget szentnek érzi: nemes tisztelettel fáradozik a magyar tolmácsoláson.

A XVII. század protestáns egyházi lírájának ez a három zsolnárfordító a legjelesebb munkása.² Néhány vallásos ének versfeje azonban az énekmondót is elárulja — elsősorban a Balassa-Rimay Istenes énekei gyűjteményében³ — köteleseggemnek érzem, hogy röviden azokat is számbavegyem. Az igazi szubjektívizmusz azokban is ritka; szinte egyedülálló a Geszti István éneke, a kornak egyik legszebb vallásos verse.⁴ Fohással indul, s azt a maga szomorú sorsának panaszolásával mélyítve, szegénységét, elhagyatottságát, keserves buzdosását siratva, folytatja; hallani véli az Úr vigasztaló válaszát, s avval nyugszik el. A személyes vonatkozás rendszeren csak a záróversszak önbemutató vallomásában rejtőzik, mint Daróczi Imre intő versében. (*Ez világnak utolsó vége fele...* Decsi kód. 32. é.) A tartalom tehát túlnyomórészt sablon. Czemeki Mátyás például a zsidók háláénekének parafrázisát adja, (*Magasztallak én Istenem*)⁵ Becse Imre a 100. zsolná magyarázatát oldja fel versbe. (*Egy szép idvösséges...* Decsi kód. 31.) Zsolnáros gon-

¹ Szilády Áron adta ki 1913-ban.

² A negyediket, akit Erdélyi Pál, Szabó Károly nyomán felvesz (i. m. 51. l. 126. sorszám), törölnünk kell a sorból, mert az Egyetemi Könyvtárban lévő kötet, amelyet Laskai Dánielnek tulajdonítanak, Szezei Molnár zsolnárfordítása.

³ A kiadások jegyzéke az 1904. évi Rimay-kiadás függelékében. Az énekek közzététele Dézsi Balassa-kiadásában: II. k. 283—306. l.

⁴ A *Komáromi énekeskönyvből* Erdélyi Pál, az E.Ph.K. 1899. 212. l.: *Gondviselő édes Atyám...*

⁵ B. R. Dézsi kiad. II. 358. l. vö. Thury i. jegyzékében 82. sz.

dolatok és képek lépten-nyomon ismétlődnek,¹ ima-szólamokhoz fűződő elmélkedések is vetődnek elének.² Pathai István³ és Istéd (?) István (*Fülségős Istennek áldott...* Decsi k. 30. sz.) verseiben a tanító elem, a fejtegető hang fojtja meg a lírát. De a sablonnak olyatén termékeivel szemben, mint Budai Péternek teljesen XVI. századba illő éneke, (*Bizodalmas Úr Isten...* Decsi k. 43. sz.) a bűnbánatnak, Istenbe vetett bizalomnak, esdeklő segítségkérésnek olyan termékei is, amelyek a fejlődésben már számottevők. Idetartozik elsősorban Körösi Istvánnak két éneke, melyekben a szerző azon panaszkodik, hogy «lelkem, testem közt van nagy pör», és a lélek gyengeségének érzetében fohászkodik segítségért; (*Büntetésből...*; *Könyvem forrása...*)⁴ Tóth Demeter verse, amelyben a saját szívéhez szól és azt tanítja a reggeli fohász szavaira. (*Bánatos szívem tekints...* Lipesei kód. 5.) Újszerű a Dóczi Zsuzsanna nevét hirdető vers is (*Dieseröm én az Urat...* Vasadi kód. 89. a. l.); míg a kor esdeklő versei rendszeresen azzal kérlelik az Urat, hogy az ő megsegítésük kegyelmével mutassa meg irtalmának példáját,⁵ ez az ének boldogan hirdeti, hogy az énekes sorsán íme példát vehetnek, rajta láthatják, hogy jó az Úr a benne bizókhoz. Sajnos, a versek rendszeren elnyúlnak; de ha a helyzetet magyarázó versszakok prózája lapos is, a hozzájuk fűződő fohász bizalma meghat.⁶ Nem hiába sóhajtja Körmendi Lukács: «Ártatlan Szent Lélek szálljon én fejemre, Hogy én imádságom legyen ő kedvére», (*Zarándokságimnak te vagy...* Kuun kod. 75. s. k. l.) sem az elmélkedő, sem az epikai rész a fohász melegségéhez nem emelkedik. Legkevésbé az epikai, bár ezek között is adódik egy, az *Ének a gazdagról*, (*Oh mely nagy bujaság...* a Lipesei és a Szencsey k.-ban.) amely az újszövetségi Lázár-thémát nem eresztí oly bőre, mint Szuchy György vele egykorú éneke, (*Szükség minékünk mi körösztyének...* Lipesei k. 36. lap.) hanem egy bevezető és egy záró intőversszak közé foglalja és a pokolbajutó lélek jajszávával frissíti fel. A fohász meleg esdeklése emeli ki e kor jeremiádjainak sorából Petki János énekét.⁷ Isten hatalmának hirdeté-

¹ Pl. Körösi István: *Bűn testéből...* 12. vsz., vagy Vásárhelyi Péter: *Vigasztald meg Uram...* (Komáromi ÉK. 82. l.)

² Pl. Örvendi Molnár Ferenc: *Mennybeli felséges Isten...* (Lelki tárház, 1692.)

³ *Szent az Úr Isten...* (Erd. Muz. 1911. 118. és 177. l.; *Sok rendbéli próbák vannak...* (Halott temetésekorra való énekek, 1635. 46. l.)

⁴ B. R.; Décsi kiad. 346., 351. l.

⁵ Pl. Sz. Ts. M.: *Ifjúságom vétke...* Körösi István: *Bűn testéből...* (Décsi kiad. II. 295., 349.)

⁶ Pl. Fáy Mihály versében: *Magos hegyén...* Farkas János énekében: *Járulok az Urhoz...*

⁷ *Igaz felség egyedül Úr...* (Thordai-f. Ek. 689. l.) Két elmélkedő versét a Radvánszky-kód.-ból Décsi Balassa-kiadása is közli II. k. 369., 370. l.

sével indul, hogy a hatalmas Úr tekintetét a szenvedő magyarságra irányítsa; a magyar nyomorúságot tárja azután fel, a tudott és érdemeltnek vallott büntetést, melynek bibliai párhuzamai is megvillannak emlékezetében; és ép e párhuzamok viszik át esdeklésbe a szavát: «Vedd el rólunk ostorodat, mutasd pogánokon.» A tartalmi motívumok között csak két új hangsúlyozódik ki ez énekesek verseiben: az ördög hatalmának panaszolása (Körmendi Lukácsnál, Kuun kod. 75. sk. l.) és a világvége közeledésének fenyegető intése. (Daróczi Imrénél, Decsi k. 32. d.)

Gazdagabb az újság a forma és a stílus területén: szembe-tűnő ez a kor két leggazdagabb termésű vallásos verselőjének, Rimay Jánosnak és Péczeli Király Imrénél énekein. Rimay Balassa tanítványa. Mesterét nemcsak csodálta, de szerette is; neki köszöni életfilozófiáját: «beatum eum esse, qui superatis aequanimitate et perseverantia cunctis fortunae ictibus sua esset sorte atque salino contentus»;¹ biztatásának köszöni poétai megindulását.² Ragaszkodó hálójának lerovásául sajtó alá rendezte Balassa istenes énekeit, s amikor ezekhez odakapcsolta a magáéit, bizonyára a méltó tanítvány büszkesége bátorította. A tartalom és versforma valóban a mester istenes énekeire emlékeztet. ha néhol a verselgető moralista színvonalára süllyed is az ihletett költő mellől. A Buchanan-fordítások mutatják legjobban, mennyire hiával van Rimay a tömörségnek, milyen bőbeszédű (pl. az LI., XIII.); hosszadalmas versszakai elnyújtják a klasszikus mintát. Nem elégszik meg a zsoltár képeivel, hanem válogatatlanul tetézi azokat. «Lelki fekély ellen csak te vagy jó orvos, Kinek ő füsttől Én lelkem is kormos... Lelkemben nincs oly rész, Kire rüh nem ragadt... Fejemről, Istenem, Vond le azt a rút koszt... Szítasd ki lelkemből Azzal ganéjt, rühet...» — ilyen kifejezések kerülnek tolla alá. A stílusnak ez a nyersesége már XVII. századi sajátosság: ugyanannak a törekvésnek a szülötte, amely a festőművészetben Caravaggiót a manierizusból a természet igazságának hangsúlyozása felé vitte³ — csak hogy művészietlen próbálkozás. Épígy a barokk szépségeszménynek van abban is része, hogy Rimay csilingelőbbé igyekszik törni a Balassánál talált verssorokat. Az ilyenek: «Segíts, kennyíts, légy is», «Bűnöm rút fertelmét, kék mérgét vedd el szemed elől», «Terjeszd ki fényedet, kezedet, ne bizz és hagyj másra» — ennek a stílszépítő törekvésnek az eredményei. Ez a törekvés megfelelt Rimay terjengőségének is: ezért halmozza — néha már értelmetlenségbe — képeit.⁴

¹ Rimay ajánlólevele, az 1904. évi kiad. 266. lapján.

² «Quique me, quicunque me efficit literarum amantem.» I. m. 265. l.

³ H. Voss: *Die Malerei des Barock in Rom*. 1924. 435. l.

⁴ Te légy hitem célja, Lelkemnek páncélja, Szabályám éti, acélja...

Megvan mindez Péczeli Király Imre verseiben¹ is, de több izléssel. Amikor így fordul Istenhez: «Paradicsomnak te szép élőfája, Oh kegyes Jézus, Istennek báránya», vagy túlzóbb fokozással: «Paradicsomnak te szép fényes Napja, O áldott Jézus, mennyország ajtaja, Nyiljál fel Istennek palotája, Hallgass meg engem lívek szent oltára» — ennek a divatnak hódol. Nagy veszedelme neki is a hosszadalmasság — ebbe kényszeríti már az is, hogy hosszú nevét a versfőkbe akarja iktatni; de ez nem annyira stílusának, mint inkább versszerkezetének baja. A fejtegető vagy intő beszédet példák sorának ismételt közbeiktatásával húzza el, de csak ritkán tud felsorolásába valami fokozatosságot vinni. (*Eljő még az idő... Prédának ki örül...*) Frissítő fogása, hogy intelmét a saját lelkéhez intézi, a fohászt a saját lelkének ajkára adja.² Sőt komplikáltabb szerkezettel is tesz próbát: egy vén jámbor és egy ifjú között költ párbeszédet, hogy az öreg tanácsának figyelembeajánlásával oktasson. (*Egykor egy vén jámbor...*) Képei között ugyan több az elgondolt és kieszt, mint az átértett, de feltűnően gazdag bennük. Gondolatismétléseiben is változatos; fokozatossága nem egyszer lírai erejű.³ Szavának nyersesége nem bántó, mint ebben a kapcsolatban sem: «Magadnak bizlaljad, Igédél hízlaljad Tőled kijött lelkemet». Ahol pedig a természetből veszi képét, önkéntelenebbnek érzik, mint ugyanannak Rimaynál élénk vetődő változata.⁴ Versformájában nem olyan játékos, de azért itt is változatos és könnyed.⁵ Mindketten Balassa tanítványai, de már egy új stílus-kor gyermekei; és Péczeli Király Imréről méltán elmondhatjuk, hogy e század protestáns egyházi verselői között a legtehetségesebb, legértékesebb.

III.

A katolikus templomi ének ügyében az első szót az 1560. évi nagyszombati zsinat mondja ki;⁶ védekezni kíván a protestáns forrásból beáradó énekek éneklése ellen, «nehogy, a jámbor indulatú magyar nép istenesség színe alatt félrevezettség, mint ahogy napjainkban, szívünk fájdalmára, több helyütt tapasztaltuk.» Csak az ősi, száz év előtti énekeket engedélyezi

¹ P. K. I. verseit Vasáry Dániel dissertációjában szedte össze: Esztergom, 1907.

² *Eljő még az idő... Könyörülő szent Istenhez... En nyavalyás lelkem...*

³ Pl. Téríts rám kedvedet, Nyújtsd kegyelmedet, Segélj ily szükségemben. (*Gazdag bő kegyelmű...*)

⁴ Pl. Rimaynál: «Az természet is la Mert mindent változtat, Az mit egy ideig Egy kézzel tartóztat: Tél az mit aszul, fozst. Nyár megvirágoztat. Péczeli Királynál: «Vidul a szép tavasz az erős tél után, Újulnak a mezők kemény dér elmúlva, Napunk is fényesebb, főlhök eltávozáván...»

⁵ Legsajátosabb dallam: Páisa szegény fejmenek...

⁶ Péterffy: *Sacra Concilia Eccl. Rom. Cath.* 1742. II. 93. (Idézi Horváth Cyrill: *Középkori magyar verseink.* 1921. 417. l.)

tehát és azokat, amelyek ezután nyerik el az egyházi jóváhagyást. Ennek az intézkedésnek eredménye, hogy a katolikus ének újra elkülönül a protestáns egyházi énektől. Az a nyolc ének, amelyeket Telegdi Miklós tesz közzé prédikáció gyűjteményében,¹ már ebből az ősi énekkészletből kerül elő; másrészt a függetlenedő katolikus énekköltés is megindul, ahogy arról a 148. zsoltárnak Péchi Lukács könyvében² élénk kerülő parafrázisa tanuskodik. A nekilendülő munka eredményét a század első felében három kézirat mutatja: a *Gyöngyösi tóldalek* (1628—35)³ nyolc régi éneknek új változatát és tizenkét oly éneket szed össze, amelyek közül négy előkerül ugyan protestáns gyűjteményben is, de szellemével katolikus eredetűnek látszik. Attól, hogy régi változatban eddig nem ismert énekei közül három a Kuunkódex,⁴ kilenc a Jancsó-énekeskönyv⁵ készletében is élénk kerül, nyilvánvaló, hogy a XVII. század elején már elterjedt egyházi énekekről van szó. A Kuun- és Jancsó-féle kézirat énekei között is vannak egyezők: mindez arra vall, hogy a katolikus templomi ének már a XVII. század elején önállósul. Ezt a folyamatot építi ki a Kisdi Benedek költségen megjelent 1651. évi *Cantus catholici* és ennek Szelepcsényi György jóvoltából megújuló kiadása, Szegedi Lénárt 1674-i kassai gyűjteménye és a csiki klastrom jeles tagjának, Kájoninak *Cantionale Catholicum*; a sort 1695-ben Náray György *Lyra coelestise* zárja le.⁶

¹ Horváth C.: i. m. 418—435. l. Hat darabját közölte a Baranyai Péter költségen megjelent *Evangeliumok és epistolák* (1629), megtoldva négy, később Kisdinél régi énekként szereplő énekkel.

² *Szent Agoston doctornak...* 1591. (a 79., 148. és 183. l.)

³ Kiadtam Gyöngyösön, 1914.

⁴ 1621—47-ből. IK. 1916.

⁵ Nemz. Múz. Qu. H. 1395. (A XVII. század közepéről.) A század végéről Mihály Farkas gyűjtése (N. Múz. 482. oct. H.), a *Cantionale Hungaricum* (Egy. kvt. A. 112.) és *Cantionale et Passionale Hungaricum* (Uo. A. 113.) A Kájoni-kódexről IK. 1929: 209. l.

⁶ Kisdi gyűjteményében 25 olyan ének van, amelynek változata már prot. énekeskönyvben is élénk került; de köztük a Telegdi közölte énekek is. Régi ének jelzéssel 24 darabot lát el. — Önállóbb a Szegedi Lénárt-féle kötet (1674); ennek összeállítói korántsem elégedtek meg a Kisdi-gyűjteménnyel: tudatos gondnal dolgozták át az onnan átvett énekeket is, a protestáns eredetűek is lényegesen, néha a felismerhetetlenségig át vannak formálva; nagyon gazdag új — rendszeren latinból fordított — énekekben. Kájoni János énekeskönyvének (1676) Kisdi és a protestáns Gönczi (1654) volt a forrása; az utóbbit csak teológiai szempontból javítja; de helyet kap benne néhány új katolikus ének is. Náray gyűjteménye dallamában és szövegeiben önálló; legszembetűnőbben a *Stabat Mater* fordítása (*Alla Christus keresztinél*) mutatja ezt az önállóságra való törekvést. A kéziratot gyűjtemények közül a *Cantionale Hungaricum* (Egyet. kvt. A. 112.) Szegedi Lénárttal mutat kapcsolatot. A *Cantionale et Passionale Hung.* Soc. Jesu Res. Turociensis elsősorban Kisdi bővítésére gondolt; bár a gyűjtő azt vallja, hogy nem tökéletes a magyar nyelvben, néhány sikerült fordítást és új éneket találunk benne. A Mihály Farkas-féle kézirat (Nemz. Múz. 8° Hung. 482.) Kájoni gyűjtésének rokona, újdonságai közül mindössze négy érdemel figyelmet.

Ezek mellett a nyíltan énekeskönyvek mellett az imádságoskönyvek versszövegei is megszólalhattak a templomi gyülekezet ajkán. Sorukból hármat kell kiemelnünk: Pázmány Péter imádságos könyvecskéjét (1606), amelyben az *Adoro te devote* verses fordítását találjuk,¹ Hajnal Mátyásnak himnuszokkal gazdagított ájtatossági könyvét,² melyből néhány az énekeskönyvekbe is eljutott; és a gyulafehérvári páterek *Lelki paradicsomát*, a himnusköltészet leggazdagabb tárházát.³

A latin himnusköltészet volt a XVII. század katolikus egyházi lirájának a leggazdagabb forrása; ott is, ahol a magyar ének nem köthető határozott forráshoz, a gondolatvilág és a kifejezőkészlet lépten-nyomon elárulja, hogy a magyar énekes a latin himnusköltő útján halad. Igaz, hogy a latin himnuszok egy része is magyarországi eredetű, de ez — a Mária-himnuszok egyes motívumait és a magyar szentek dicsőítését nem számítva — a megállapításon nem változtat. A latin eredetinek olvadó lágsága nem egyszer kemény próbára teszi a magyar tolmácsolót, de pl. Sz. Bernátnak lángoló éneke, «szíve örömeinek tapsolása», már a Hajnal-közzétette himnuszok között meglep meleg simulásával, szópárokat és ellentéteket híven visszaadó finomságaival. Méltó párja Casimirus himnusza: *Omni die dic Mariae*, amelyek magyarja még a lüktető ritmust is meg tudja éreztetni (Kisdi: 131. — Szegedi: 479. — Kájoni³: 316. — Hajnal: 129.) és Damiani Péter színes áradozása a mennyei boldogságról. (Hajnal: 119. — Kisdi: 215. — Kájoni³: 633.) Az áhitat ereje széppé teszi szt. Ágoston szeretetvallomását, (*Domine Jesu, noverim te... Lelki par.*) szt. Ignác (*O Deus ego amo te, nam... Lelki par.* 429.) és Xav. szt. Ferenc (*O Deus ego amo te, nec... Lelki par.* 430.) misztikus érzésáradásának fordítását. A szöveg is csiszolódik az egymást követő kiadásokban; hiszen nem a fordító dicsősége, hanem az érzés mentől erőteljesebb közvetítése a fontos előttük. A fordító nevét sehol sem jegyzik fel; az eredeti ének szerzője sem

¹ Első kiad.: 1606. Az éneket átvette a löbbi kat. imádságoskönyv is, így Lépes Bálinté: *Imádságos könyvecske* Magyar nyelven Prága. 1615. 107. l. Más, hívebb, de nehezebb fordítása már Vásárhelyi Gergely *Catechismus*-ában is élénk kerül (1599, 1604, 1617); ugyanott találjuk az *Ave maris stella* és *Alma redemptoris Mater* fordítása mellett a három versszöveget: *Imádlak tégedet én Istenemet... és: Üdvözlégy Christushnak szent teste, végül: Üdvözlégy Christus, Szűz Máriának ürága magzatja.*

² *Az Jézus szívét szerető szíveknek ájtatosságára... Bécs, 1629* (Új kiadása a M. Irodalmi Rittkaságok XVII.)

³ 1700. Felhasználta a Szegedi Lénárt- és a Kájoni-féle *Cancionalét*, de anyagának java része új fordítás. Ima-himnuszok vannak már az *Officium B. Mariae Virginis* 1643. évi kiadásában is; ezek viszont a cancionalék fordított darabjai közt használtattak fel. Köztük nem egy szép fordítás (pl. *Üdvözlégy Mária, tengernek csillaga*, a 96. és 129. l.). A *Lelki paradicsom* is átvett belőle.

iktatja versfőkbe a nevét: ősi érzést tolmácsolnak, és épen az ősiségére büszkék.

A vitatkozó és tanító vers aránylag kevés e gyűjteményekben. A vallási ellentét csak néha szólal meg, ilyen fohász-kodásban: (*Hallgass meg engemet... Szeg. 194.*) «Ne hagyj hamisságtól, hitbéli ujságtól engem környülvétetni: mert sok hazugsága lelkeket akarja foglyos törben ejteni.» A vitatkozás is legfeljebb ennyi: «Istennek ereje az evangéliom, de úgy, amint érti azt a régi szent nyom; Tévelygő ujtás mind csak felfelé von, Bujdosat tétova, de szent hit nyugtat hon.»⁴

Az ilyesminek Náray enged még legtöbb helyet: rámutat a pusztulásra («Az ti országtokat idegenek birják, Előletek szedik földötöknek zsírját, Mások munkátoknak viszik bérít s díját. Mézzel tejjel folyó földed is már nem oly, Buza helyett üszög terem s árpa, konkoly...»), inti nemzetét, hogy Sz. István, Sz. László idejére emlékeztetve a régi valláshoz vonjon vissza. (*Urunk, Christus, Jézus... Náray, 36.*)

Az ősi hit büszkesége azonban gyakran szóhoz jut. «A boldog Szent István, világbul kimulván, Szűznek hagyá országát, a benne lévőket s következendőket, magyar nemzet világát...» (*Tengernek csillaga... Cant. Hung. 133.* Jancsó ÉK. 90 a.) «Igaz hit éli Bátran metéli Ellenségem tagját: veszti, tompítja, Töri és rontja Sátán fulánkját...» (*Igaz állatút... Szeg. 174. l.*) «Szégyen valott orcát Senki azon nem lát, Ki felett Jézus karja...» (Szegedi L. 175. l.) A török hatalomnak gyengülését látva boldogan mondják: (*Nincsen ez világon... Szeg. 187.*) «Ki mert volna vajjon köztünk annak hinni, Hogy mellettünk Isten méltóztatott vini, Pogányt is elűzni, Földünkről s hátunkról. Már tudunk bizni.» Mivel pedig tudják, hogy: «Nem érdemli senki Jézusnak szent kedvét, Csak kire ruházta az maga érdemét, Gyónás eszközivel ki jobbitá éltét, Jézus érdemihez az jól szabta léptét.» (*Hívek, keresztények... Szeg. 239. l.*) így könyörögnek: «Felséges Jézus szent Isten, Tarts meg ez nap mind künn, mind benn, Nevelj szent római hitben, És az igaz szeretetben.» (Szeg. 204. l.) És biztatják egymást: «Boruljunk arccal szép Jézushoz, Ragaszkodjunk szent anyjához, Szorítson minket fiához, El is vigyen Isten szavaihoz.» (*Isten az égben... Szeg. 200. l.*)

Ebből a lelkeségből születnek a kor gazdag termésű Mária-dalai. Hittel dalolják: «Midőn Szűz Máriát mezők mosolygással, Követik madarak ékes szép szólással, Mi is járunk vígan régi szent szokással Szent Szűzet áldván.» (*Nazareth helyéből... Szeg. 461. l.*) Megható az esdeklő, hódoló, kedveskedő megszólításoknak végeérhetetlen sora, amellyel eléje járulnak; elmond-

⁴ *Hívek, keresztények... Szeg. 239. l.* Keményebb a *Kegyelmes szószólók... Szeg. 136. l.*

ják tisztaság termőfájának, szemérmesség rózsájának, szelid-ség drága gyöngyvirágának, tisztaság fehér útjának, fehér lilionszál bimbójának, gyenge oltoványocskának, bölcsesség örvényének, élet-termő fának, mennyei hártának, manna edényének, tenger fáklyájának, szűzesség szent kútjának, setét lelkek szép csillagának, menyország magas tornyának, Atya Isten kincstartójának, stb. De nem felejtik el, hogy Mária a magyarok szószólója, fényes fáklyája, régi patrónája, magyarságnak asszonya, országunk istápjja. Esdekelve kéri, hiszen «régi magyarságnak ő vala őrzője», «Isten után hazánk erőssége», legyen országunk boldog hajnala, nyerjen csendességet országunknak, gyűjtse össze nemzetünket, nyerjen frigyét földünknek, tartsa meg nemzetünket, vigyen jóra s oltalmazzon bennünket, űzze el földünk sötétségét, tekintsen szánakozó szemmel reánk. «Tekintsd meg az te országodot, benne való nagy pusztulásokat, egyházaknak szernyő romlásokat, és rajta tölt nagy káromlásokat. Véget vehetsz mi ellenséginknek, csak könyörögj az te szent fiadnak, bátorítsa szegény magyarokat, rettentse meg ő ellenségeket...»¹ A szomorúság, bizalom és hódolat a század végén a legszebb magyar Mária-énekben kristályosul ki, a *Boldogasszonyanyánkban*.²

Megkapó a szeretet szava, amelyen e kor énekei Jézushoz fohászknak. «Vedd jó neven én szívemet, oh édes Jézusom — így fordul a jászolban nyugvó kisdédhez az egyik ének.» — Im már szívem elolvadt, oh édes Jézusom, Szeretettől mert gyúladott... Sebesítsd meg én-lelkemet, Neveld meggyúladt sebemet, Foglald hozzád életemet, Vezérlj mindenben lelkemet.» Drága szent virágnak, szép violácskának, kedves rózsácskának becézik, csodálják szájacskáját, ajakacsáját; azon fohászknak: «Jézus karocskája legyen fegyverünk, bölcsőbéli rongyos pólácskája legyen köntösünk.» (*Mennynek, földnek igaz...* Szeg. 117. l.) Köszöntik szent kezeit, csókolják minden izeit; (*Jer rengessük...* Szeg. 97. l. és *Üdvözlégy Jézus szent feje...* Cant. H. 68. l. és Szeg. 300. l.) ringatják bölcsőjét, csodálják szegénységét, emberségét. (*Egek vigyázatok...* Szeg. 49. l.) A szinte babusgató kedveskedésnek alig van határa. «Oh Jézus, ha már szállottál istálóba — mondja az egyik (*Oh Jézus, szűzen született...* Szeg. 61. l.) — szívünket melléd fektesd a kis jászolba... Ah kérlek, jőj hozzám, édes királyocskám, szívemben legyen ágyad, szép virágo-cskám.» Átérik a Szűz Anya örömet,

¹ *Fényesség tengernek csillaga...* Jancsó-kód. 90. a. l. Cant. Hung. 133 l.

² Perényi József a XVIII. század végéről eredőnek gondolta (K. Szle. 1928); a XVII. század végére kell tennünk azon az alapon, hogy már ott találjuk a *Pannonhalmi énekkönyvtárban* (M. Kszle 1895. 300.) és a *Bocskor-dalokkönyvben* (Erd. Múz. 1897), melyek a századforduló ének-készletét őrizték meg.

³ Kájoni 52. Más vált. Szeg. 64. Szelepcsényi 281.

aggódalmát, vele dalolják bájos altató nótáját. «Aludj gyönyörű gyermekem, Isten fia, Aludj, aludj én szerelmem, Világ díja...» (*Hogy kedves álmat...* Náray: 157. l.) «Aludjál szép zöld ágom, nyugodjál virágom...» (*Szűz Mária ez világra...* Kisdi 262. l.)

A naív bájnak meglepően tarka virágai e dalok; nyelvük a latin volt, de szeretettel és áhítattal formálták a XVII. század énekesei magyarrá. A katolikus egyházi ének nálunk sohasem volt meghittebb, melegebb, mint ebben a században, mintha az újjáéledő vallásosságnak minden bánatkönnye ezekben kristályosodott volna ki. Természetes, hogy az egyházi ének stílusa néha groteszk: hiszen nem volt eddig módjában ehhez a hanghoz formálódni. Amikor az énekes így kezd fohászához: «Ildvözlégy drága szép Szűz Mária, kiben legel Istennek szent fia...», vagy amikor azért ünnepli, mert benne «semmi rút bűz, nem is volt megvesztő szenny...», vagy ott, ahol a jászolt köszönti: «Amennyi szalmaszálacska, szívemben annyi nyilacska, kivel most öklel ez kis istálócska...», ugyanúgy nem érzi a groteszket, mint amikor a barokk természetességében így követi Rimayt: «Nincs oly rész bennem, melyre rüh nem ragadt.»¹

De nemcsak hangban új ez a líra, formában is nem egy kezdeményre kényszeríti az idegenből átvett dallam. Újszerű a lüktetés benne, (pl. *Az öröktől fogván való*) az ütemek erőteljes elkülönülése, friss a strófaszervezet, (pl. *Áldott gyümölcsese...* *Jaj mit látok...* *Bágyad sérelmétől...*) símul a tartalomhoz, annak hangulatához. A csilingelő rimek naív keresése a kezdetleges vagy erőltetett összeesendülések közt tiszta csendést is bőven ad; a rimelhelyezés sokszor változatos és újszerű: nagy felszabadulás a XVI. század templomi énekének sablonjából.

A kor vallásos énekmondói közül a legkedveltebb Nyéki Vörös Mátyás volt.² A gyűjteményeiben megjelent énekek egy része átjutott a cantionalékba,³ és ha nem is lehet kétségtelenné tenni, hogy a bűnbánati zsoltárok fordítása tőle származik,⁴ feltétlenül a kor jobb verselői közé kell számítanunk. Kötetének java részében «a négy utolsó dolgokról» elmélkedik. A hangsúlyt a jól-értesültségre veti: «Nem szoktam — úgy mond — kovácstól pénzen szentet venni, Sem dőlben lámpásnál léppel madarászni; A dolog a mint lőtt, úgy szoktam beszélni, Soha

¹ *Cristus igaz napfény...* Vagy az ilyen fordulat: «Csak kötvé higgyük, mint rossz kománkat».

² Róla: Kőmives Nándor Kolos értekezése. Csorna. 1918. Az 1738. évi kolozsvári kiadást idézem.

³ *Szörnyű halál, imé hol áll...* Kisdi 235. l.; *Jaj miképen dobog*: Szelepcs. 350.; *Igazságszerető*: uo. 197.; *Mondj naponként*: Kisdi 131.

⁴ Először Pázmány imádásos könyvében 1606.; Mihálykó János prot. im. kv.-ben (1610[?], 1630); Kisdi (1651), Szelepcsényi (1675), Kájoni (1676) ÉK-ben, és külön is: Szent Dávidnak Hét Poenitentia-tartó Soltári. Lótsén, 1689.

macskát zsákban nem tudtam árulni.» Ezzel a bizonyossággal tárja fel a halál, ítélet, pokol és mennyország mivoltát, gazdag bibliai és klasszikus tudást csillogtatva stílusában és példáiban. A földi származás előkelőségével szemben a lélek erkölcsi értékét hirdeti; viszont az élet bűneiért a felelősséget a lélekre veti, hiszen a test «ő magában föld és száraz hamu», az Úr a lélek engedelmes szolgálójává tette; már pedig: «Az jó gazda dolga, hogy földét megirtsa, Gazzát megégesse, tövishöl tisztítsa, Sovánságát látván, ganéjjal ujítsa, Róla az ő gondját soha ne fordítsa.» A test és lélek innen eredő vitája már a négy végső dolog meggondolása kapcsán kirobban, majd önálló dialogussá formálódik «egy kárhozatra szállott gazdag test és lélek» között, a középkori kedvelt látomások modorában, csak sokkalta hosszadalmasabban. Nyéki Vörös Mátyásnak nincs költői képzelete; a mennyei boldogság bemutatása például, vagy a pokol elképzeltetése erőtlén; maga a Pokol kapufelirata is csak ennyi: «Itt semmi vigasság nincsen: hanem rabság, és örökkévalóság.» Nincs keménység abban a számonkérésben sem, amellyel a lélek a test egykori bűnös életét tekinti át; de néhol hasonlatának van józan természetessége, máskor stílusa árjának van megkapó ereje.¹ A kétségbeesés haragja és megrettenése hibeibb kifejezést talál gondolatrítmusában,² a gondolatpárok ellentétei élesen esendülnek ki ütemes sorjaiból,³ csak a vers terjedelmének szabályozása nincs a hatalmában. Ámde — a versek ütemes lüktetésén kívül — épen a nyelv árja hódította meg a XVII. század közönségét; és ebben a kettőben a kortársak közül nem is mérkőzhetik poétánkkal más, csak Gyöngyösi István.

Beniczky Péter *Magyar ríthmusainak* (1670) egy része imádság: reggeli és esti, könyörgéshez készülődő, vigasztalást és kegyelmet kérő, penitenciázó, hálátadó, oltalomkérő vagy Istent dicsőítő. A gondolatok, amelyeken verseit felépíti, az imádságoskönyveknek e korban sablonos gondolatai,⁴ csak a Balassa-vers sűrű rimelései és az annak szolgáltatásban álló képhalmozás teszi önállóvá. Néha a maga életkörülményének beszövéseivel ad neki eredeti színt, de sohasem követ végig

¹ Ha én minden vérem egy esőpig kimerném,
Szívemet lámpásul te-elődbe tenném,
És abban olajul örökké égetném,
Szerelméd jutalmát meg nem fizethetném. 60. l.

² Átkozott az óra, melyben fogantattunk,
Átkozott az anya, kitől hordoztattunk,
Átkozott az emlő, mellyel tápláltattunk,
Átkozott a világ, melytől megsalattunk. 45. l.

³ Örök kárhozatot s örök boldogságot,
Örök hosszúságot s örök vigasságot,
Örök gyalázatot s örök uraságot... 8. l.

⁴ Ha nem is Pázmány imáinak versbeszédesei, mint Kovács Dezső vélte.

egy-egy prózai ima-gondolatmenetet, hanem — a kor szokása szerint — gondolatot és képet onnan vesz, ahonnan a legalkalmasabb kinálkozik. Mivel a vers könnyen árad, nyelve pedig a synonymára mindig kész, az áhitat lendülete megkapja az olvasót. De épen ebben a bőségben van a veszedelme is: amikor ilyent ír: «A Moyses vesszeje, Szentek térdköteje Mennyi embert megtartott» — vagy amikor önmagát szívhajónak mondja, stílusának gyakori vétségét, a bombasztozhoz közeledő túlzást mutatja. A természetesség hiányzik természetbemtutásából is, szerencséről, szabadságról való elmélkedéséből is: a vers játéka több, mint az érzés.

A kor legnemesebb költőegyéniségei közé tartozik Koháry István.¹ Bár vannak igazi vallásos énekei is, nemesak ezek, de egész verstermése itt, a kor katolikus lírájában helyezhető el a legméltóbban. A fogság szenvedései elmélkedésre készítetik, a magány unalma pedig versesinülésra hajtja. Böven van ideje és oka, hogy az emberi szenvedés erkölcsi értékét meggondolja; alázatos szívvel ismeri el, hogy ő is megérdemelte a büntetést, de törhetetlen hittel reméli Isten irgalmát, kegyelmét. A kétségbeesés nem férhet közelébe; abból a tudatból merít vigaszt és bátorságot, hogy — amint maga írja: «Szenvedek hitemért, tudom Istenemért, lelki békességgel, Az én királyomért s kegyelmes Uramért, tűrő csendességgel.» Ha erősebb a szenvedés kísértése, a szerencse örök forgandóságával vigasztalja magát; ha kínozza a mostoha sorsáról való gondolkodás, az egykor megélt örömeiket, lakomát, vadászatot éli át újra emlékezete. Tudja, hogy «Szenvedés és inség forog körülöttünk, Inség és szenvedés előttünk s mellettünk, Inség és szenvedés uralkodik köztünk.» Nemes megadással sóhajt Jézusoz, (*Irgalmas, kegyelmes, jó tévő Istenem...*) azzal a hittel és azzal a megadással, amely Zrínyi imáját is oly meleggé teszi a *Szigeti veszedelemben*: minden reménysége Megváltójában van; kérése is csak ennyi: «Háború elmémnek te légy csendessége, Gyarló mivoltának kívánt erőssége, Keserült szívemnek kegyes édessége, Mindenkor s mindenben ő gyönyörűsége.» (*Oh édes Jézusom, halljad...*) Az év egyházi ünnepekörét ájtatos versek fohászaival ünnepli; segítséget csak az égiektől remél. A maga szenvedései mellett fáj szívének az a sok gyász is, ami családját sújtja (*Nulla calamitas sola*) és felsír ajkán ismételve a haza keserve is. (*Magyarországnak elveszett szabadságán...*) Látja, hogy a nemzet, amíg «örállói egyesek valának,» amíg «egyező fegyverrel» és «megegyezett szívvel» szállt hadba, hatalmas és dicső volt; fölvilan emlékezetében a végbeli élet virtusa, amely «tréfából, játékból s olykor mulatságból nagyot végben vitt», de fájó panasszal

¹ Jó életrajza Kis Lőrincé (1914).

állapítja meg, hogy «török adajának, terhét igájának miolta felvette, régi titulussát s ahoz való jussát immár elvesztette.» «Gyanútlanlansága, dagály negédsége hozta ezt a magyarnak»: a töröknek szolgája lett, azzal együtt irtja a magyart. Azért hirdeti: «értékünknek káros, lelkünknek is áros törökkel tartani.» De játszik bilincseinek pengetése közben a jelen és múlt, az álom és a való képeivel; nincs művészi igénye, legfeljebb ennyi: «Füzfaversem lenne ritmushoz hasonló.» Békés szív, fájó élmények, istenes reflexiók bontakoznak ki egyhangú soraiból, de egyszerűsége, őszintesége meghatja az olvasót. Műveltsége Gyöngyösiével rokon, de lelkülete sokkal vallásosabb; a verselésben néha megállaná a versenyt vele, de a kompozícióhoz, a nagyobb allegorikus képsorozat összefűzéséhez sokkal kevesebb az ügyessége, mint két álomsorozata mutatja. Lelkületével a kor nemes katolikus főurat, verselgetésével a nemesi társadalom stilkésztségét, allegóriáival a kor barokk gyönyörködését szemlélteti.

Stilusának néhány barokk furcsaságával vonja magára figyelmünket Kopcsányi Márton.¹ Amikor Krisztus szenvedéseiről készül elmélkedni és áhitatra biztatja zarándok lelkét, Jézusról ezt mondja: «Emlőim közt fog mulatni, Én lelkemmel nyájaskodni, Mint jegyesével lakni»; az értünk szenvedni kész Úrról írja: «Krisztust is feje ruhába Megrészegítötte vala A szeretetnek bora»; a limbusba való leszállás kapcsán: «Pokolnak is réz kapuja, Elrontatott a vas rúdja, Fiad volt harapása». Kopcsányi nem poéta, stílusának nincs költői lendülete, az egyszerű versformával is küzd; de poétának érezhette magát, mert a szövegébe iktatott régiebb fordításokat is átdolgozza, igaz, hogy nem sok sikerrel.² Versei is elmélkedések: Krisztus szenvedésének egy-egy mozzanatát vetítik elénk, vagy a Mária-ünnepek hangulatát próbálják felkelteni: a megindultságot inkább sorai, mint versei éreztetik.

Nem eredeti verselő Illyés István, bár zsolteárkönyve (*Soltári énekek, Halottas énekek*) sűrűn látott napvilágot. Látván, «mely álnokul, juhok öltözetiben, a Soltárok színes titulusi alatt, a szentírásnak és sz. atyáknak igaz értelme ellen összegúszott versekkel csábítják a szegény együgyű községet a ragadozó farkasok», katolikus szempontból átdolgozta a Gönczi-féle protestáns énekeskönyv zsolteári dicséreteit és a hozzájuk fűzött halottas énekeket. Újság nincs a gyűjteményében, a foldalék is a XVII. század ismert termése, de ügyel arra, hogy

¹ Róla: Kopcsányi Jánosné értekezése, Bpt. 1934. — Itt számbavett munkái: *A Bodog Szűz Mária élete*. 1631. — *A keresztényi tökéletes életre intő elmélkedések*. 1634.

² *Stabat Mater* Hajnal-féle szövegét érdemes ebből a szempontból a *Bodog Szűz Mária élete*. 239. l.-ján lévő szöveggel összevetni.

az eredeti dallamot hiven megtartsa. Eredetibb az erdélyi püspök: Illyés András (*Jóra intő énekesek*, 1702.), de a XVII. század fejlettebb verstechnikáját nem is próbálja; egyhangú rímei minden költőiség nélkül próbálják új tartalommal megtölteni az előző század dallamait. Fohásza, figyelmeztetése, életéről beszámoló versei prózai vallomások; nincs bennük semmi költészet.

A két Illyésnél sokkalta értékesebb, a Rimay-stílust lendülettel követi Derkay György (*Az örök életnek útja*, 1678.); penitenciatartó zsolteárának áradó képessége, lüktető ritmusa, őszinte bűnbánata figyelmet érdemel. Az egyéni sors őszinte hangulata kap meg Mikes György fohászában. (*Gondolkodásimat és sok...* Kuun-k. 46. s k. l.) Valószínűnek látszik, hogy azok közül az énekek közül, amelyeket Kájoni gyűjteményében nem tudunk forrásra visszavezetni, néhány magának Kájoninak a műve.¹ Ilyen az Áldott gyümölcse szép Szűznek, Az egeknek szép csillaga, Erkölesöknek dísze, Földön lévő nemzetek, stb. Ezekhez véve kéziratoss énekeskönyvének fordításait, elismeréssel kell adóznunk Kájoni ritmusérzékének, amellyel a zenei dallamhoz alkalmazkodott; eredeti énekeiben is a kor izléséhez híven adott hangot áhitatának, magyar szívének, ha az egyházi ének átlagának nem is emelkedett fölébe. Az is kétségtelen, hogy a Szegedi Lénárt-féle gyűjtemény (*Cantus Catholici*, 1674.) összeállítói tudatos művészi ambícióval dolgoztak: nemcsak a régi, átvett énekek jelzik ezt, de az új fordítások is, amelyeknek közös szerzőjére vall már a kicsinyítőképző divatja is; sajnos, a munkatársak nevét nem ismerjük. Náray György (*Lyra coelestis*, 1695.) maga is megmondja, hogy énekeinek javarésztét maga írta, s az egész gyűjtemény zenei alkalmazása az övé. Sajnos, stílusa ritkán emelkedik a próza fölé, de ritmus rendesen rávall a zeneértő szerzőre.

IV.

Ha a XVII. század magyarságának erkölcsi képét Rimay János oktató versei alapján rajzolnók meg, megdöbbentően sötét képet kapnánk. «Ez mostani saeculumban meghanyatlott állapotjának, bűnnel való bővelkedésének terjedése s fertelmes parázna életnek bujálkodásának cselekedendő gonosz s vezérlő volta annyira elhatalmazott, az emberek között édesgető csipkedésével behatott szívnek belső gyökeracskejében, hogy semmi képen onnét ki nem üzetethetik és veretethetik gonosz fulánkjának mérge» — írja egyik fejtegetésében.² Gyirwa Wencel³ is olyan beszámolót ad a földre lelátogató Szent Péter ajkára,

¹ Forrásairól Jénáki Ferenc értekezése, Kolozsvár, 1914.

² *A paráznaágról*. Id. kiad. 326. l.

³ *Christus urunknak Szent Péterrel való beszélgetése*. 1649.

hogyan az Ur a világ eltörlését, egy második vízözönt sem tart súlyos büntetésnek. Szalárdi «a tobzódó, rusnya, részegeskedő élet»-ben látja nagy romlásunkat.¹ A nemesszívű Medgyesi Pál keserűen panaszoja: «Az atyjokat megcsúfolóknak és az anyjok tanítását megutálóknak s minden becstelenséggel illetőknek, azokat megszidalmazóknak, átkozóknak szemek kivájására minden völgyeknek hollói is, és testek megételére a sok sas-keselyű fiak alig lennének elegendők. Hát ha a sok ezerféle egyik a másikat érő gyilkosságit, sok rút lopásit, gyűlölségit, irigységit vizsgálod ez nemzetnek! Továbbá az rút tisztátalan életit, pajkoskodásokat, rusnya fajre-fajra szókat és az ezer formán való fajtalanu magaviselet; a tömötlen sokféle mesterségek és színek alatt való húzást-vonást, nyúzást, fosztást, nyilvánvaló kegyetlen tolvajkodást, s mindezeknek akarát szerint való büntetlenségeket, szabados voltokat, ha — mondóm — ezekre s több előszámálhatatlan eláradott gonoszságra veted ez nemzetben szemedet, ugyan megfojtódd lelkedben s azt kell mondanod, hogy ha valaha, most ez elaljasodott magyarság ellen vagyon helye az Isten keserves panaszanak.»²

A nemzet erkölcsi romlása feletti jajszó szinte minden egyebet túlharsog e korszak irodalmában. A baj ellen küzdenek, amikor a bibliai példákkal fenyegetnek, amikor az Isten hatalmára figyelmeztetnek, a halál igazságtetésére intenek,³ s ezzel is a vallásos életre nevelnek. A küzdelemben résztvesz a lírai termés is, hisz minden nemesebb lélek érzi a kötelességet: «Vádlással s vallással való vétkeink undoksága érzékenységgel Isten előtt bűnünk megbocsánatja felől való törekedésünkhöz mindenkor kezdenünk», — «hogy félelemmel s rettegéssel munkálkodjunk üdvösségünknek dolgába.» (Rimay, i. m. 310., 311. l.) A hittételeket tanító versekből is az erkölcsi tanítás hangzik ki: «Tartoztasd meg már az te kezedet az sok vérontástul, az te nyelvedet zabolázd meg már szitoktul, átoktul, sok gonoszságot, kit cselekedtél, szünjél meg azoktul.»⁴ Viszont a bűn útjáról is csak egy kivezető utat látnak: a vallásos életet; ha eddig a bűnt úgy itta a bűnös, mint a vizet, s úgy szívta, mint a szivya és hévér: Krisztus vére bűnbánó lelkeről lemohat minden szennyet. Így hirdeti ezt a penitenciázó zsoltárok gazdag sora, erre tanít Körösi Radó István különös echós catechesisében.⁵

¹ *Siralmas krónikája.* (B. Kemény Zsigmond kiad. 1853.) 386. l.

² *Negyedik jaxj.* 1657. 62. l. Id. Császár K.: *Medgyesi Pál.* 1911. 92. V. ö. Szalárdi i. kiad. 645. s. k. l.

³ V. ö. tanulmányomat (*A magyar reformáció és antireformáció temetési énekei*) IK. 1916.

⁴ Detsi István: *Szent seregeknek...* (Decsy-k. 61a. l.)

⁵ Lásd Erd. Múz. 1914. 21. s. k. l.

Az oktató vers azonban bizonyos mértékig függetlenül a vallásos poézistól; erkölcsi alapja megmarad, de érdeklődésének köre tágabb. A legtöbb panasz itt is a paráznaság ellen hangzik. A szabad élet annyira elhatalmasodott, hogy «hamarabb tiz Putifárnékat találánk, hogyssem egy Józsefet». Van hű megnyilatkozása annak a kínos vergődésnek is, ami Putifárné ifjú rabját kínozza: a bűnnek szarvai, mint fának ágai csüggenek a lelkére; rútságtól melegszi, bűnöktől hűtözik forró vére; kedve mulandóra, szeméi játéokra vannak függesztve; szíve gyenge lágy ruhára, fertelmes ágyakra vonza. Rimay kemény ítélettel egy parázna asszony képét is megrajzolja (*Bedő Panna komáromi asszony éneke.* Id. k. 129. l.) aki nagy jószágú, mégis bordélyházza tette komáromi serházát. Egy névtelen⁶ a «keményített ingű, kevély asszonyembert» leckézteti, aki a magamutogatás kedvéért elhanyagolja a munkát, a cifrázkodásra költi vagyonát. Seregével írják a verseket, melyekben az asszonyok tökéletlenségét hirdetik,⁷ vagy az asszonynépek életrendjét szabják ki.⁸ A jó asszonynak a jó erkölcs a szépsége; «mindenkor a házban cseléd között ül, rokkáján ülven kézben orsója perdül.» Takargatja urának keresményét, tisztán tartja a házat és önmagát, szeretettel szolgálja urát, gyermekeit isteni félelemben neveli, oktatja és tanítja, fiait iskolába, leányait a varróházba járattja. Bibliai példák mutatják, hogy a jó asszony rendszeren értékesebb az uránál, szépségben úgyis messze felülhaladja a férfit. Értelem is bőven van bennük, hiszen próféták és bölcselők kerültek ki a sorukból. De az asszonyt nem a pénze ajánlja, hanem az erkölcsé; a jószágos asszony még pálcával is kenegeti az ura hátát, semmibe veszi kedvét, kívánságát, szolgáljává teszi a férjét.⁹ A keserves házasságok sora int arra, hogy a legény jól válogassa meg a menyasszonyát.¹⁰ Az udvari — nem szokott munkához, a városi — cifra és gögös, a falusi — tudatlan, az özvegy — megbízhatatlan; a szegényt — nehéz eltartani, a gazdag — súlyos kereszt, a rút — émelgyést indít, a szépet — strázsálni kell: ezért nehéz dolog a házasság.¹¹ Az ember «nem tudhatja: nyer vagy vesz-e?

¹ *Oh szép drága zálog...* Balassa-Rimay I. É. (Dézsi kiad. II. 283. s. k. l.)

² Közl. Erdélyi Pál: *Kurucz költészet* 1903. 90. l.

³ Pl. Rimay: *Az gonosz asszonyállatról.* (Id. kiad. 211. l.) — *Vásárhelyi Dk.* CXXX. *Édes komám hallgasd meg.* Thaly, VÉ. II. 51., 72.

⁴ *Intő és oktató ének.* Thaly, VÉ. II. 19. l. *Vásárh. Dk.* CXXXII. — Kolosi Tőkés István: *Az asszonyi nemnek nemességéről...* 1630. Rimay: *Az jó asszonyállatról.* (I. kiad. 214. l.) *A jó gazdaasszonyoknak dicséreti.* Baros kiad. IK. 1909. 187. l.)

⁵ Rimay: *Feleséget ne végy...* (Id. kiad. 216.) A másik véglet: *Vásárh. Dk.* XLIX. d.

⁶ *Egy vén vitéz...* *Vásárh. Dk.* XV. d. Thaly, VÉ. II. 31. l.

⁷ *Mint egy áton járó...* Thaly, VÉ. II. 164. l. Illyés-kézirat: 431. l. (Vas. Ujs. 1864—65).

Ha haszonra fordulhat-é? Jót talál-é? Rosszat vesz-é? Kedveserént ha utá fordul-é?»¹

Gyakori az a figyelmeztetés, hogy a gazdaság nem boldogít. A dúsgazdag Croesus végre más konyhájára szorult, Dáriust sem mentette meg kincse a haláltól; (Rimay, id. kiad. 227. 15. é.) a farizeus hiába vendégelte meg Krisztust, a publicanus imája lelt meghallgatást;² a gazdag a pokolba jutott, a szegény Lázár pedig Ábrahám kebelébe.³ A pokolból kihangzik a gazdag siralma,⁴ amint átkozza gazdagságát, vígságait, multságait, kincsel bőrös tárházait. Övnek tehát: «Ne legyen vágyásod nagy uzsorára»; «az kit Isten adott, ahhoz légy őrzéssel, alamizsnálkodó szegényhez bő kézzel.» A mostani tisztartók csak a pénzgyűjtésen törnek a fejüket; nem gondolnak arra, hogy «tisztbül leesvén hevernek tömlőben.» (Rimay, id. m. 219:8, 225:13, 227:15. é.) Sajnos, a világban «pénz tiszteltet, éltet, magasztal s dicsértet», mert «ez világ bémerült az pénzszeretben», s nem gondoljuk meg, hogy csak a jócselekedet és a csendes lelkiismeret marad meg, a világ és a «pénzi gyűjtemény» elszakad tőlünk. (U. o. 89. l.) Boldoggá nem a pénz és kincs tesz, hanem a «középség» józan megbecsülése. (U. o. 94. l.) Állandó figyelmeztetőnek ott van a kiszámíthatatlan halál, aki «négy singnyi hajlékba» ragadja «szép friss palotájából» a gondtalan gazdagot. (*Bizontalan voltát*... Lipcsei k. 11 b l.) A halál megdölgölése minden öröm és kívánság refrénjéül ezt diktálja: «Tudom, rövid nap meghalok».⁵ Okosabb tehát kijózanodni, a «hivságos szűben rakodott bolondság»-ból, megérteni, hogy itt a földön minden csak hivság.⁶

A megrótt hibák között egy névtelen (*Görösös bot*. IK. 1893. 451. l.) a táncot ostorozza, mert «léleknek békója, álnokság taplója, Luciper ajándéka»; keresztényhez már azért sem méltó, mert Szent János halálának ez volt az ára. Madách Gáspár (*Krónika*. IK. 1901.) a hazugságot hangsúlyozza; szerinte nincs rútább dolog a hazugságnál, és nincs bántóbb annál az urak asztal feletti beszélgetésében. A gonosz nyelv romlásba viszi a jóbarátot, megfosztja tisztességétől a becsületes embert, de magát a rágalmazót is megbünteti, mert elriaszt tőle minden barátot. (Rimay, i. m. 229. l.) Pedig a barátság nagy

¹ *Az házasságról*. Thaly VÉ. II. 206. l. IK. 1918. 390. l. — Kolosi Török: *Az egyes életnek...* (Erd. Múz. 1902. Ujv. Szabó: 116. l.) Szokták házásokat: *Kom. Ék.* I. Ilyés-kézirat 314. l.

² Rákosi András: *Szép história*. (Ujv. Szabó: *M. verses okt. költ.* 75. l.)

³ A Comico-Trag. e részletét közli a Szelepcsényi Ék. 1675. Kájoni Ék. 1676. Ilyés Ist. H. É. 1693.

⁴ *Ének a gazdagról*. Lipcsei k. 19 a l. Szencsey Dk. 193. l.

⁵ Abafi: *Figyelő*, 1878, III. 62—4. l.

⁶ Kolosi Török István: *Az világi embereknek bolondságán...* 1635.

kincs; nemcsak azt érdemli meg, hogy az ember a nyelvén uralkodjék a kedvéért, (u. o. 226. l.) hanem hogy áldozatot is tegyen; Sándor és Ludovicus, Titus és Gisippus példája mutat ebben utat.¹

Az általános oktatások mellett egyes foglalkozások is kapnak dicséretet vagy intést e kor oktató költészetében. Az udvari tiszték hibáira Rimay mutat, (i. m. 81. l.) a papok kötelességét Pathai István papavató verse és Kolosi Török Istvánnak Szent János evangelistáról szóló históriás éneke szabja elő;² a bírakat egy névtelen tanítja igazságosságra, jámbor életre, megvesztegetlenségre, istenfélelemre.³ Az áros népek dicséretét, a malom és ácsmesterség becsét, a vadászás hasznát Szentmártoni Bodó János foglalta versekbe; a fejedelmi kancellária embereit és a bölcs prókátorokat Felvinczi György magasztalja.⁴ Ugyancsak az ő tollából maradt reánk a schola salernitanának szabálygyűjteménye a jó egészségről. Versbe foglalt erkölcsi szabályokkal a prózai kötetek idézetei közt is bőven találkozunk;⁵ de két verses etika is maradt reánk e korból: Fráter Istváné 1684-ből (IK. 1917:201. s k. l.) és Tótfalusi Kis Miklósé 1697-ből. (IK. 1903:199. s k. l.) Beniczky Péter pedig a biblia és a közmondások tanulságait foglalja Balassa-strófákba. A tanítások között előkerül olyan is, amely a só,⁶ a nád, (*Nádsip*. 1675.) a fenyőfa⁷ hasznát magyarázza el, olyanféle tréfás magasztalásokkal, mint a nád dicsőítője, aki, ha fel akarnák akasztani, «nádra választaná akadni, nem fára.»

Mindezek az oktató versek inkább művelődéstörténeti becsűek. Jellemzően mutatja ezt Felvinczinek a kancellária betűvetésének típusairól adott összeállítás, a mesterségekről szóló versek és a kor erkölcsi képét rajzolók. A költészet rendesen nem több bennük, csak a verssorok és rimek többkevesebb ügyességgel irt sora; a kompozíció elnyúlik, zavaros, a nyelv nehézkes, akadozó. Ugyancsak Felvinczi a *Schola Salernitana* fordításában «a ritmusoknak meghatározott rendivel»

¹ *Oh mely szép dolog volli...* Radvánszky-kód. II. (Baros Gy.: *Radványi verseskönyvek*. 1905. 126. l.)

² Erd. Múz. 1901. 118. és 177. l.; 1902. 131. s k. l.

³ Lügossy-k. 30 b.: *Bírák nektek szólnak*. (IK. 1914: 80. l.)

⁴ *Római császár... erdélyi protomotariának...* illendő dicséreti. 1699. (Itt írja: «Eu minap nem régen, e saeculum végén a bölcs prókátorokat dicsírtem...»)

⁵ Pl. Madarász Márton: *A jó vagy kegyes élet-és boldog halál módjáról*. 1643. 186. 187. l.; Landovics István: *Novus succursus*. 1689-ben Juvenalis VIII. szatirájának részletei. Szenci Molnár A.: *Imádságos könyvecske*. 1620. *Boldog életnek regulája*. Foktövi J. *Az embőr élete*.

⁶ Szentmártoni Bodó J.: *Az sónak dicséreti*. 1645 V. ö. Erd. Múz. 1900. 336. l. és Ujv. Szabó id. m. 107. l.

⁷ Oroszhegyi Mihály: *Az fenyőfának hasznos voltáról*. 1656.

mentegeti stílusbibáit, «melyek vagy nem az helyes Magyar-sági kinevezés szerint valók, vagy a megmagyarázásban hijánosok.» Ritka verselőnek folyik a rím és a hasonlat olyan könnyen a tollából, mint Beniczky Péternek; Rimay például egy-egy kétsoros Cato-verset alig tud formába szorítani.

De a kompozíciók között van néhány érdekes. Ilyenek a párbeszédeselek, melyekbe a kérdés és felelet némi elevenséget visz; a legmerészebb e fajtából az echós catechesis, Körösi Radó Istvánnak a verse. Kiemelkedik az átlagból allegorikus verse is (*Aranyláncz*, 1639.), amely a virtust és udvarnépét, a hitet, reménységet, szeretetet, igazságot, okosságot, békességős tüfrest, erős elmét, mértékletösséget és józanságot egy aranyláncz szemeiként mutatja be. Körösi Radó a könnyeden verse-lők sorából való, négyes rímei bőségesen folynak, képei könnyeden ömlenek; szeme is jól látja meg az allegóriát. (*Az Jákob lajtorjája példázta Christus urunkat.*) Merészebb koncepció Petki János verse is: *Az Virtusnak és Voluptasnak egymással való vetekedések.* (1610). Álmban látja a két ellenfelet, hallgatja hívásukat, hogy végre is a Virtus mellett döntsön. Silius Italicus volt a forrása,¹ de szabadon fordít, beállítása, az erdélyi viszonyokból szövődő hangulati kerete az övé. Az álom-kompozíciók közül Koháry Istváné emelkedik ki: úgy látszik, ugyanezt az elgondolást írta meg kétszer is (*Keseredett rabnak... látott álma. — Űdö mulatás közben szerzett versek*); másodszer sikeresebben. Álmban örzöngyala lép melléje, attól nyer oktatást; azután séta közben allegorikus jelentésű kalandjai vannak; ezek azonban nem mindig elég világosak, a klasszikus példák is nagyon uralkodnak rajtuk, de a tanulságot azért éreztetik: a világi mulatságok hiúságát, a szerelem veszedelmét, a barátság értékét, a gazdagság lelki örvényét, s mindezek koronájául a poéta vágyát: «Lehessen élttemben csendes nyugovásom, állandó örömmel kedvemre lakásom, hogy így az Istennek... szolgálhassak vígan...» Klasszikus képössége és allegorikus kompozíciója a század tipikus hajtásává teszi.

A másik művészi kompozíció-ötlet a képmagyarázat. Találunk ilyen Radvánszky János versei között is (*Orpheusnak lantja... IK. 1904.*), de legklasszikusabb példáját Radvánszky mestere, Rimay János adta (i. h. 98. l.): «Akadtam — úgymond — egy picturára, kiből az virtusok egy asztalnál körül ülve vagynak delinealtatva.» Hosszadalmas versében tehát leírja, amit a képen lát, az erényeknek allegóriáit, s ezzel maguk ataz erényeket magyarázza meg. A forma megtetszett neki és *Encomia virtutum* címen rövidre fogva, újra megírja, de az erényeket a bűnök sorával egészíti ki: a vitia-kép megjelenítése azonban nincs előtte és így nem is mindig sikerül.

¹ Ujv. Szabó: i. m. 91.

Allegorikus képmagyarázat *Az keresztény religio ábrázolja*, ahol a kép értelmezését magának a religiónak ajkára adja. A nyugaton divatozó barokk oktatóköltészetnek ez az álom- és képmagyarázat az újszerű magyar másolata.

V.

A XVII. század politikai küzdelmeinek, a két ellenség között való hányódásnak, a lélek és test szenvedéseinek is gazdag visszhangja e kor lírája. A panaszos versek hangja a penitenciázó zsoltári dicsőretekre emlékeztet; a bűntudat, az Istenbe vetett bizalom és a bibliai példákön való okulás adja meg vallásos színüket. De szorosán a vallási lírához kapcsolja e termést az is, hogy a küzdelmek uralkodó motivuma a protestáns egyházak önvédelme. A líra vallomása igazat ad Szekfü Gyula megállapításának: Bocskay korszaka egy új elhatározást hozott, «mely magyar és török között békesség állapotát akarta ezután látni.»¹ A végbeli élet varázsa egyre jobban eltűnik; harci kedvüknek alig is van más megnyilatkozása, mint a veszprémi hajdúk levele a palotai rabló törökökhöz, ez a gúnyolódó, zsörtölődő írás.² Tinódi figyelmeztetése a török álnok hitére és ennek kapcsán a harcra buzdítás vajmi ritka. (*Fegyvert s bátor szívet... Thaly VÉ. I. 182. l.*) Kevesen gondolnak arra, hogy a török sohasem lehet a magyarnak igazi jóakarója, hogy természetét sohasem változtatja meg, «miképen szerencsen hogy az fürödőben szappannal nem fehérül». (*Mostoha anyátul... Kun K. 21. s k. l.*) Azt a csorbát, amit a török egyre terjedő hódításai a magyar kardon ütnek, vajmi kevesen veszik észre.³ A veszély tudata csak akkor rémlik fel a gondolkodó nemesség előtt, amikor Zrinyinek halálát siratják.⁴ A halotti oratióban méltán mondotta róla a karmelita szónok: «Das sammentliche Volk liebte, lobte und verehrte ihn mit allerley Lobsprüch. Ehrenreimen und Ruhmschriften»; diadalairól három, haláláról hat magyar éneket tart számon az irodalomtörténet; köztük az egyik (*Római bölcsenek... Thaly VÉ. I. 196. l.*) bizonyára azért emlegeti fel Vergiliust és Homeroszt, azért szólaltatja meg a gyászban lantos Apollót, mert nemcsak hadvezérnek, de költőnek is tudta, hisz a török apród énekéből idézi reá, hogy a szerencse «nincs megkötvé senkinek lábához.» De még e sirató versekből is felsír a német veszély aggodalma (Petkó Sigmund éneke) és a protestáns egyháznak Rómától való félelme. (*Szabadságunk rontó... IK. 1927:*

¹ Hóman—Szekfü: *Magyar történet.* V. 148. l.

² Szencsey DK-ből. Thaly VÉ. I. 148. l.

³ *Zöldítsd Ur Isten... Thaly VÉ. I. 31. és 154. l.*, Szencsey DK. 242. l. V. ö. Horváth János dolgozatát, II. 1914.

⁴ A róla szóló énekekről: IK. 1927: 108. l.

109. l.) A század uralkodó felfogását így szövegezi meg egy névtelen énekes: ¹ «Török miatt immár bántásod nem volna, Magad nemzetséged pusztulásod oka.»

A «szolgai ruhában, katona formában» felvonuló bihari hajdúk nevében Debreczeni S. János (*Militaris congratulatio...* 1605.) köszönti a század elején Boeckait, aki «az ecclesiáért, igaz tudománért» szállt hadba, hogy most a magunk jogát védelmezze, mint ahogy eddig a német határát oltalmaztuk. A protestáns énekesekben ² is felvetődik ugyan a szomorúság azon, hogy magyar a magyart öli, hogy a visszavonásban a község szenved, hogy jobb lenne, ha Básta és Boeckai kezét fognának a török ellen, de a lelki szabadság szeretete és a pápások gyűlölete erősebb minden meggondolásnál. Ezért siratják olyan fájdalommal az elhunyt fejedelmet, «magyarok paizsát, igazság oszlopát, jóknak oltalmazóját, gonoszok rontóját», ³ ezért szólaltatják meg a kinyjai közt vonagló haldoklót, ⁴ átkozzák a királyságát megkívánó, gyilkos Kátai Mihályt, ⁵ Szentül hiszik, hogy a gyilkosságban része van Pál pápának és Rudolphus császárnak; hiszen a római pápa jól tudhatja, hogy nincs veszedelmesebb ellenfele mint a magyar, ezek az «oroszlánok, Tigris vizénél fölnőtt farkasok, Kaukázus hegyből kiszálló kanok.» (*Jó magyar nemzet nézd...* Lipseai-k. 7. b l.) Gyűlölettel vallják: «Pápa akarhatja: egy magyart másakra támasszon egymásra, őket elfogyassa.» ⁶

Annál meglepőbb, hogy 1618-ban egy verselő, Vásárhelyi Rotarides István, a katolikusok nevében köszönti Bethlen Gábor fejedelemségét. (*Epitaphion catastrophikon.* 1618.) Az ő verse is Erdély romlását siratja, mint 1602-ben a bujdosásra kényszerült Lőrinc deák, (*Lefügesztettem fejemet...* Lipseai-k. 31. b l.) de átka Báthori Gábor gyilkosait sujtja; s mivel úgy érzi, hogy a sok csapás az eretnokség miatt szakadt Erdélyre, a Sibyllák jóslatából pedig ezt hallja ki: «Gábrriel az nagy Istennek szent erőssége, Asszonyunk szűz Máriának örömkövete...» s az arkangyalok ajkáról is ez hangzik feléje: «Gábrriel küldeték s nekünk öröm hirdeték, mennyből Isten adaték s kimutatatték, Bethlen Gábor kegyes urunk székben ülteték, romlott országban, Rex Salem, beszentelteték» — bizalommal köszönti, a béke korszakának felújítását várja tőle, a Romana Ecclesia visszaállítóját reméli benne.

¹ *Kerek kék ég alatt...* Decsi k. 39. é. (Száz. 1871: 324. l.)

² *Oh, keserves szívvel...* Decsi k. 40. (Száz. 1871: 315. l.)

³ *Mély álomba merült...* Mihály d-ák kódex. EphK. 1888. 61. l.

⁴ *Bátorság lelkömben...* Decsi k. 26. é. (Száz. 1871. 319. l.)

⁵ *Budosván én elmém...* (1606); *En Kátai Mihály...* (Decsi k. 27., 29. é.)

⁶ *Kerek kék ég alatt...* Decsi k. 39. é. (Száz. 1871. 324. l.) Leglángolóbb a gyűlölet Prágai András versében, Kecskeméti János: *Fides Jesu et Jesuitarum* (1619) ajánló versei között.

Ennek a reménynek megdőltét mutatja az a haragos gúnyirat, ¹ amely Bethlen vallásháborúiról számol be. «Nagy sok álnoksággal, fertelmes és parázna haddal» indult meg — úgy mond — Bethlen a magyarság ellen; a barátokat szabadító Thurzó Szaniszló, a «lator pispek» gyermeke, Thurzó Imre, «az papi jószágon igen szedező» Révai Péter volt a biztatója; a kegyetlen Rákóczi és a tolvaj prédikátor, Alvinczi volt a társa, — csak egy igazi ellenfele volt, Esterházy Miklós. Keserűen panaszkolja, hogy Magyarországra Erdélyből származott minden rütség. A másik oldalon viszont «nemzetünk virágának, életünk világának» siratja el Bethlent a gyászenek, (Erd. Muz. 1901. 49. l.) aki «az árvák atyja, bujdosóknak honja, mindenkinek reménye, szegényeknek istápjja, foglyok vidámsága» volt, az ecclesiáknak dajkája, rongyos scholáknak kegyelmes patronusa, a kegyes életnek, feddhetetlenségnek igyenes ábrázata. Az ő idejében — sóhajtja a másik ének — (u. o. 1907. 49. l.) «mint nyárban, mint télben voltunk békességben», tizenhat esztendőn volt a bujdosók segítője; nem a vakszerencse adta hercegségét, (Thaly VÉ. I. 104. l.) Attila pallosa volt az oldalán, és ezzel kettőért küzdött: a közigazsáért és a hitbéli szabadsáért. Özvegyét, Brandenburgi Katalint, hitelhagyásáért szenvedtetni az egyik ének, (u. o. 127. l.) ellenfelének, Esterházy Miklósnak megcsúgyenyülésében az erdélyiek vitézségét ünnepli egy másik; (*Nem régen kevélyen...* Kuun-k. 159 l.) Homonnay György erdélyi próbálgatása (*Az Ung havasából...* IK. 1926:222. l.) is kemény figyelmeztetés azoknak, akik Erdély régi szabadsága és «igaz vallása» ellen fegyverrel törnek.

I. Rákóczi György fejedelemségéről az az ötletes vers ad számot, amely Gelei superintendens előtt gyóntatja meg. (*Confessio Rakocziána.* Száz. 1871.) A halálára készülőt a lelkiismeret bántja, hogy lator hadával dúlni indult, hogy feleségére jobban hallgatott, mint az Istenre; bevallja, hogy ok nélkül támadt a császárra, hogy keresztény vért ígért és adott a töröknek, az ország területét is áruba bocsátotta. De most is jobban fáj neki vagyonának veszélye, mint bűneinek terhe; nem is érdemel feloldozást, csak átkot.

Fiának, II. Rákóczi Györgynek uralkodása idejéből a tatár pusztítás jajszáva maradt reánk. A tatár nemzetről méltán mondja a látó: «Nyilai élesek, mint a sasnak körme, és minden kézivek erősen felvetve, mint a kova, erős lovainak körme, mint sebes forgószél, szekerek kereké. Nagy ő ordítások, mint az oroszlánnak, mint oroszlánkölyök nagyon ordítanak, dühösködnek, prédát nagy bőséggel kapnak...» ² «Fertelmes nemzet ez, és oly rettenetes, az vén ember ennél hogy nem tiszteletes;

¹ *Judás tanítványi, Kainnak fiai...* [Századok, 1875. 382.l.)

² *Nagy Kínság romlásáról.* Thaly VÉ. I. 249. l.

nincs nála gyermekhez semmi jó kedvezés...» Ennek a népnek kezébe esett Erdély virága, amikor Rákóczi felfuvalkodással nagyobb koncra, a lengyel koronára vágyott. Elpusztult a vármegyék sok jó katonája, fogságba kerültek «országunknak ítélőbírái, sok tartományoknak vitéz főispáni,» a bő hírrel tündöklő székelység, a gazdag szászok rendi...¹ Áthallik Erdély földjére a rabok panasza: «Testünk elszáradott, színünk elhervadt, karunk elfáradott, lelkünk elbágyadt... Sőhajtjuk hazánkat, kedves szép társunkat, kedves nemzetünket, nagy uraságunkat...»² A siratott rabok között az itthon maradtak részvéte Kemény Jánost emeli ki, a hazaszeretőknek ezt a tükrét.³ Vele jön Erdélybe vissza a remény.⁴ Magának a fejedelem Rákóczinak udvarát kemény szóval bélyegzik meg a paskillusok — még ha hatalmi féltékenység sugallta is őket, sok igazságot mondanak el a közerkölesök romlásáról.⁵ De nem sok bizalom fogadja Barcsai Ákost sem, aki «*lepus contra leonem fegyvert fogni imperat.*» (IK. 1898. 189. l.)

Wesselényi Ferencről két énekünk emlékezik meg; Madách Gáspár (*Hadakat viselő, jó útra...* IK. 1901.) a pogány ellen hadbavonulót ünnepli az ajkára adott fohászában, Bónis Ferenc keserve (IK. 1917. 336. l.) pedig arra a szomorúságra vet világot, amely az összeesküvés meghiúsulta után szakadt a magyarságra. Fájdalmasan érzi azt a lesújtó tudatot, hogy a magyar igazán egyedül maradt, nincs, ki romlott voltát segítséggel toldja; szép java mindenféle nemzet zsákmánya lett. És a magára maradt magyarság is elfajult őseitől. Régen a nemesember a maga fegyverével érdemelte ki a nemességét: most kevés volna hajlandó hazájának szabadságáért fegyvert fogni; ő veszi le az ország zsírtját, nyireti számtalan juhainak gyapját, gyűjteti fejős teheninek vaját — de fegyver helyett inkább a teli erszényöt rántja elő. Csakhogy azt sem azért, hogy a végekre költson vagy rabot szabadítson, hanem hogy interest szedjen. (*Gondolkodjál szegény magyar...* Baros: i. m. 131. l.) Erdélyben a magyarság kezén van ugyan a regimen, de a végvárakban idegen ül; a székely a szabadságnak csak a palástját viseli, nagyobb része jobbágságra szorult; az oláh latorságát, nincs nyelv, amely elő tudná számlálni; a görög kereskedők megrontják Erdély pénzét...⁶ A felelősség a fejedelemé: miatta ilyen romlott, megvesztegethető a tisztviselők kara,

¹ *Erdély romlása.* 1657. Száz. 1871.

² *Tatár rabok éneke.* Száz. 1871. *Menj el édes szolgálóm.* Thaly VÉ. I. 157.

³ *Felvinczi Zsigmond éneke.* Erd. Múz. 1901. 591. l.

⁴ Kemény József kéziratgyűjteményének kétes hitelű verse. Thaly Adalékok. I. 4.

⁵ *Pasquillus ad principem Georg. Rákóczi...* 1635. (IK. 1897. 46. l.)

⁶ *Gányvers az erdélyi nemzetekről.* 1674. Erd. Múz. 1901. 203. l.

miatta végeérhetetlen a törvény processusa — hiába: «Még-holt Mátyás király, elholt az igazság!»¹

Kettős szomorúsággal hangzik e sóhaj a század hetvenes éveiben a vallási és politikai állásfoglalásuk miatt üldözött protestánsok ajkán. Már eddig is tiltakoztak az ellen, hogy a hatalom beleszóljon a vallás dolgába. «Non armis, sed argumentis; nem kell szablya, hanem szentírási erősség a vallás dolgában» — hangoztatják² most, a Bocskai—Bethlen—Rákóczi-hadak kudarca után; mert «nem illeti a Magistratust az, hogy a lelkiismereteken uralkodjék». Ismételve kifakadtak «a keresztyén nagy urakat elámitott jesuitáknak mérges ki-töltt pohárszéki» ellen (*Malach doctornak pajtársi szóbeszéde.* 1659.) és vádolták a «jőlelkű, igaz reformata asszonyi állati rendet», hogy fiaikat oly helyre küldik tanulni, ahol igaz hitüket mocskolják (*Barátságai dorgálás.* 1663); óvták hiveiket «az tántorgó vallású embereknek, Pápistáknak, Lutheristáknak és amaz szentírás ellen törekedő orvosoknak veszedelmes kovászától», könyveitől. (*Pestis pestise.* 1664.) Közben erőteljesen hangsúlyozták, hogy «az egyházi szolgák nem uralkodásra, hanem a szent munkára és szolgálatra rendeltettek». (*Speculum mysticum.* 1668. Disp. III.) A lírát azonban csak a hetvenes években fűti ez a panasz és keserűség. A papok igáját látják akkor, Szelepcsényi idejében, a magyar nemzet nyakán: papok kezében van az ország földje, azok dirigálnak, «törvényt, kauzákat azok indikálnak»;³ «hitelesebb szava csácsogó klérusnak, hogy nem mint egyházi anyó reformátusnak».⁴ A protestáns papok élete örökös bizonytalanság (*Pusztaság, kárvallás...* Lipesei k. 24a l.); a vallás «szabados folyása, zabolába vetvén, vagyon meggátolva».⁵ A bibliai Babilon hatalmának feltámadását látják: emlékeztükben felvonulnak a vértanúk ezrei, azoknak példájából merítenek vigaszt és bátorságot. Néha kétségbeesve siránkoznak: «De jaj leszen nekünk, jaj maradékinknak, mert vagy engednünk kell az bálványozóknak, vagy halált szenvednünk». (*Oh keserves gyászban öltözött...* Mátray-k. 55a l.) Jeremiádjajkából azonban a törhetetlen hűség szól: készek a halálra vallásukért, készek a szenvedésre, mert tudják: «Az ki ez világban szentül akar élni, Sok bűt és bánatot köll annak szenvedni».⁶ Jajongó panaszukból az üldözés és gályára-hurcoltatás⁷ egész keserves

¹ *Ha az első lóra...* Erdélyi i. m. 68. l.

² *Az országok romlásáról írott könyv.* 1659. A választ kat. részről Pázmány adta meg az *Öt szép levél* (1609) negyedik darabjában.

³ *Püles fejeknek hódult...* Szencsey DK. 183. l. Thaly Ad. I. S. l.

⁴ *Bujdosásra juta...* Mihály deák k. EPhK. 1888. 159. l.

⁵ *Midőn Adrianus...* Mihály deák k. EPhK. 1888. 64. l.

⁶ *Uram Jézus Krisztus siess...* Szencsey DK. Thaly: Ad. I. 45. l.

⁷ Thaly: Ad. 8., 15., 45., 49., 54., 58., 66. l. Erdélyi: i. m. 65—88. l.

Obál Béla: *Hungarica Vitebergensia.* 1903.

szenvedését láthatta az otthon-maradt, a hatalom kényszerítő ereje alatt már-már ingadozó hívő; a hazaküldött biztatásokból¹ erőt, panaszos elbeszélésükből² dacos állhatatosságot, átkozódó kifakadásaiukból³ olthatatlan gyűlöletet meríthetett. A jajszó hol Krisztushoz kiált, hol az egyházhoz, Sion leányához; majd a távolból sir az itthoni testvérekhez a szenvedés. A maguk sorsa beleolvad a választott nép szenvedéstörténetének jól ismert képei közé, a vizsgáztatást és biztatást is vagy a bibliai idézet szövegezi meg, vagy a szenvedő ajkáról elhangzó fohász. A vallásos hitnek ezekben a fohásaiban a protestáns vallásos lírának nemcsak az áhitata, de lendülete is megkapó.

A magyar nemesség, elsősorban természetesen a protestáns nemesség lelkiületét tükröztetik azok a jellegzetes felszólalások, amelyeket a névtelen énekes *Thököly haditanácsában* a kuruc vezérek ajkára ad (Thaly: Ad. I. 89. l.); a másik oldal gondolkodását viszont az 1681. évi országgyűlésnek verses visszhangja mutatja. (*Afflictis non est superaddenda afflictio*. IK. 1893.) Az a panasz szólal meg ebben a versben, hogy «magyar magyar ellen halálos ellenség, vére ellen kardot köt ez a nemzetség, atyja, fia, bátya közt nincs most békesség». Rámutat az idegenek — a török és francia — áskálódására és kérdőre vonja a vezért: «Ez-é a szabadság, amidőn hazadot pusztítod és igaz ügyében rongálod, szomszéd barátodnak javát fölpraedárod, igaz atyja-fiát mint pogánt levágod? Ez-é a szabadság, midőn így kóborlasz, megromlott hazádon te magad tolvajlasz? ...» A haza folytonos háborúit, az országgyűlések örökös eredménytelenségét a protestáns sérelmi politikára fordítja vissza; az egy hit erejét hangoztatva, e sóhajjal végzi: «Szánd meg Isten, kérlek, megromlott hazámat». A «labanc gúnyversből» is (Szenesey DK-ből: Thaly: Ad. I. 173. l.) a törökkel paktáló, békességbontó Thököly elitélése, megvetése újjong a pütkösi királyság kockafordulásán.

Thököly bukásának nyomán a búsongó énekeknek új csokra fakad: a szegénylegények dalaiban. A szegénylegény egyik típusa az iskolából szakadt el, szegényen kóborol, mesterséghez nem fog, mert az inaskodást szégyenli; az uraknak szolgál, de csak pirongatást kap; a kapától idegenkedik, hiszen tentához és pennához szokott; lerongyolódott (*Szegénylegény dolga*... Erdélyi i. m. 132:58. é.); «dolgozással élélhetne, hanyélést ha elkerülne a szegénylegény». A másik típus a katonasorból kopott ki. A kuruc időben nagy becse volt; «ezek bátorsággal németre mentenek, eleget közülök lóról levertének, sok officéreket meg is kötöztenek, ellenség vérével földet öntöztenek».

¹ *Panaszolkodhatunk*... Szenesey DK. 177. l. Thaly: Ad. I. 66. l.

² *Oh Sion leánya*... Szenesey DK. 172. l. Thaly: Ad. I. 49. l.

³ *Midőn Adrianus*... Mihály deák k. EPbK. 1888. 64. l. — *Oh vajha Valaki*... Thaly: Ad. I. 58. (Ennek Váradi Szabó Györgytől eredő átalaktásáról: IK. 1903. 86. l.) Szőnyi N. J.: *Martyrok koronája*. 1675. 164. l.

De lerongyolódott állapotjukban katonának sem fogadják őket, a vén vitézt lenézik, előljáróvá úgyis csak németet tesznek. (*Példabeszédekben azt minden*... Erdélyi: i. m. 53. é.) Nyomorú sorsuk panaszát halljuk: csak a remény enyhíti keserűségüket («Katonacsillag földéről!»),¹ meg az Istenbe vetett bizalom. Geszti István,² Janóczy András³ a vallásos megnyugvást talált szegénylegénytípusnak a példái. A hazátlanság, elhagyatottság, Istenre-hagyatkozás megkapó sorai kerülnek e dalokban elénk.⁴ A másik oldalon viszont a bajjal-szenvedéssel mit sem törődő humornak, a «mint élhetek: élek»-hangulatának friss kibugygyanása űzi el a jövőtlen sors felhőjét.⁵

A földjén, lakóhelyén maradt magyarságra rászakadt az accisa, porció, a rengeteg adó; szállásából kitúrja az idegen; a nyomorult magyar nép, sárból formált kép, csak az Istentől remélheti, hogy egyszer még sorsa jobbra fordul.⁶ Az 1697. évi tokaji zendülés jajszóval tölti be a Hegyalját, átok száll az «országunk-hervasztó pütkösi király» után, és bűnbánó hang siratja a gyűlöletet, amellyel «az papokra, csuklyás barátokra, ártatlan életű Ignác fiakra» fenekedtek.⁷ A megáradt szenvedések örvényében hiába tekint vezér vagy megmentő után a magyar: nincs Atlasa, Aeneasa, Dávidja, Sámsonja, Ulyssese, Herculese,... «rajta a sok inség, ninesen tanácsosa, mely vizeken evez, ninesen kormányosa.» Az egyik jajt a másik követi: a hold igájából a napnyugati sas körme közé került; mintha az ördög szabadult volna el láncáról, dönti a hatalom a protestáns templomokat: a protestáns magyar egyház kétségbeesésének, fékevesztett dühének, Istenre-appellálásának jajongó versszakaiiban esendül ki a XVII. század politikai-vallási harcainak lírai megnyilatkozása.⁸

A küzdelmeknek, szenvedéseknek és latorságoknak ebben a világában a lírai költészetnek még két ága fejlődik ki: a börtönénekek és a siratóversek. «Noha az rabok is vasakat viselnek: de munkájok között mégis énekelnek» (*Reménség az embert*... Erdélyi: i. m. 128:56. l.) — különösen akkor, amikor utolsó órájukra ébrednek reá. A török fogság szenvedéseit nyögi a század elején Wathay Ferenc; kitekint a magyar

¹ *Egy bujdosó szegénylegény*... Szenesey és Bocskor DK. Thaly Ad. I. 239. l.

² *Gondviselő édesatyám*... Bocskor DK. Thaly: Ad. I. 250. l.

³ *Ideje bujdosásomnak*... Thaly: Ad. I. 266. VÉ. I. 263. l.

⁴ *Pt. Bujdosik, bujdosik*... Thaly: VÉ. I. 211. l. 10 vsz.

⁵ *Mit busulsz kenyeres*... Szenesey DK. 204. l. Thaly: Ad. I. 227. l. Hangulata Petki János énekében. Dézsi Balassa-kiad. II. 369. l.

⁶ *Oh szegény magyarság*... Szenesey DK. 50. l. Thaly: Ad. I. 270. l.

⁷ *Cantio Tokaj*. 1697. Thaly: Ad. I. 275. l. — *Cantio flebilis*. 1697. Uo. 282. — *Phaetonis incendium*. IK. 1917. 380. l.

⁸ *Zokogó sírással*... Szenesey DK. 232. l. Thaly: Ad. I. 287. l.

rabok százai koporsójának, a Csonka-toronynak ablakából, elnézi és elhallgatja a fülemülét, amely talán az ő hazájából szállt ide, a messze földre; eszébe jutnak otthoni napjai, amikor kedves társával járt a fák alatt és «hegedű zöngésvel» mulattatta kegyesét; máskor vénségére ébred reá, hogy ifjúságának örömeit idézgethesse; képzeletben haza látogat és feleségével enyeleg; máskor honn lévő társait lelkesíti az Istenért való harcra; néha pedig a maga lelkét vigasztalja (Száz. 1914.). Egy névtelen Ujvár tömlöcéből sóhajtja énekét (Kuun-k. 44. s k. l.), sóvárogja a szabadulást, kéri Jónás és Dániel Istenének szabadító kegyelmét. Szinte megégyezik vele Zólyomi Dávid éneke; (Szencsey DK. 120. l. Thaly: VÉ. I. 135. l.) elégedetlen panasszal indul, a véletlent vádolja, de ő is az Isten jóságán bizakodó megnyugvásba esitul el. Rimanóczy¹ azon kesereg, hogy gyermekeit gyalázatba döntötte, és a halált sóvárogja, gonosz fajtalanságának méltó büntetését. Rákóczi László (Thaly: VÉ. I. 171. l.) azon kesereg, hogy a saját katonái hagyták el és juttatták török kézre; Sas István² Fogaras várából elmélkedik a szerencse forgandóságáról és átkozza a balsorsán örvendező irigyeket. A börtönénekeknek ezen a típusán kívül él az is, amely búcsúztató versek mintájára a mulandóságról vagy a szerencse forgandóságáról való elmélkedéssel indul, azután rabságát és annak okát mutatja be, végül búcsút vesz hozzátartozóitól és Istennek ajánlja lelkét³. A halálra készülők ugyanolyan megszólaltatása ez, mint a siratóversek, csak az utóbbiaknak dicsőítő versszakai hiányoznak belőle. A halott Sárkány Istvánról már emlíndja a vers, (Thaly: VÉ. I. 139. l.) hogy a tanítóknak volt jó patrónusa és derék magistratusnak tisztelték; Kádár István énekében⁴ az ujfalusi harc elbeszélése mutatja a búcsúzó halottnak vitézségét; Kovács György magabemutatása⁵ a török ellen harcoló magyar vitézt emeli ki, akinek utolsó percében is csak az fáj, hogy nem a pogány fegyverétől szenved a halált. Sempsei Ferenc⁶ büszkén vallja, hogy a tihanyi, vázsonyi, veszprémi vitézekkel együtt harcolt a török ellen; «Piros, szép véremet elvitte folyóvíz — így vigasztalja feleségét — De bosszút áll érte, az ki menybül ránk níz.» A búcsúztató vallásos fohászat ezekben a vitézi büszkeség és a példa követésére való buzdítás emeli az egyszerű temetői siratóversek fölé, melyekben a «megszáradott nyelvet és a halálnak étkétül megcsömörlött

¹ Thaly, VÉ. I. 238. l. — Erdélyi: i. m. 42. é.

² Erdélyi: i. m. 54. é. — Thaly: VÉ. I. 205. l.

³ Pl. Szencsey DK-ban Raby István éneke. Thaly: VÉ. I. 236. l.

⁴ Kódi Farkas János verse. V. ö. Deák Ferenc. *Irodalomtörténeti tanulmányok*. 1909.

⁵ Thaly: VÉ. I. 228. l. — Erdélyi: i. m. 44. é.

⁶ A valószínűleg Acs Mihálytól eredő búcsúztató Erdélyinél i. m. 40. é.

szívet» még egy végső kötelesség búcsúzkodó köszönetmondásra készíti.¹ A haza fájdalmanak, szenvedéseinek átértett tolmácsolása azonban a két típus élére Bónis Ferenc keservét emeli. (IK. 1917. 338. l.) A hazához intézett megszólítással indul, tizenegy versszakban siratja pusztulását; elmondja, mennyire igyekezett orvosolni sebeit (13—17.); majd rab társaihoz fordul jókívánságával, hogy azután búcsút véve feleségétől és gyermekétől, hazájától, bizalommal tegye az Úr kezébe életét. «Uram — mondja a fohász — elvégeztem, melyet bízál reám, Igaz vallásomban, melyben szült volt anyám, hiven megmaradtam: jövel kedves Atyám.» A halálra készülő rab nemes egyéniségének legerőteljesebb és legmeghatóbb bizonyága ez a búcsúzás, melyet a veleérvő ittmaradtak szeretete ad az ajkára.

Ha a XVII. századnak ebben a politikai lírájában uralkodó marad is a XVI. század jeremiádjainak a hangja, mégis megállapíthatjuk, hogy még tartalmi motívumokkal is bővül. A formai újdonságok közül ki kell emelnem Vásárhelyi Rotarides István versét,² «ez kis strenát», melyet szerzője «tragoedia nótára» szerze, azaz allegorikus szereplők hosszú sorának ajkára ad. Felvonulnak benne a Műzsák, a klasszikus istenek és félistenek, a hét planéta, a zodiakus jegyek, a sibyllák, Báthori fejedelem búcsúzásának ehoja, az angyalok, arkan- gyalok, szeráfok, patriarkák, próféták és apostolok: egy egész színes világ, amely a barokk ünneplő játékok színpadáról vonult ide, hogy Bethlent köszöntse. Az allegorikus szereplők epikai felvonultatása jellemzi a Homonnay Györgyről szóló éneket is, (IK. 1926. 222. l.) csak hogy a fejtegetés és vitatkozás zavarossá teszi. Barokk allegória Zilahy János tállyai iskolamester verse is, (*Phaëton tüze*. IK. 1917. 330. l.) amely protasisul a klasszikus Phaëton-mitost meséli el, hogy ezzel a tokaji vérengzés iszonyatosságát kiemelje. Ha a pusztítók felbuztatásának Alecto-jelenetét, ezt a Zrinyi eposzából vett motívumot olvassuk, Zilahy Jánost a magyar barokk tudatos munkásának kell mondanunk. Gyanú fogja el az embert, nem a *Balassa Menyhért áruttatásának* gyónási jelenete volt-e a mintája a *Confessio Rakocziának*, bizonyosságul annak, hogy a XVII. század tudatosan építi a maga irodalmát a XVI. századéra. De ha ezt a gyanút nem is tudjuk igazolni, az kétségtelen, hogy a még rendszeren XVI. századi versforma a jeremiádok és temetői versek sablonjából messze továbbfej- lödött e politikai költészet termékeiben.

¹ *Cantio tristis* Joh. Kovas. — *Breve epicedium super obitu gen. Dni Tarczali* IK. 1918. 75. és 83. l. — *Lessus in funere D. Steph. Károlyi.* — *Epitaphium Prodr. Pri. Apafi.* IK. 1917. 340, 342. l. *Keczer Menyhért félett*: u. o. 1910. 207. l.

² *Epitafion katastrofikon.* Az az szomorúsághról örömmre változó versek. 1618.

VI.

A szerelmi ének megítélése a XVII. században ugyanoly kemény, mint volt a XVI.-ban. Egyházi írók óva figyelmeztetnek e lator, fajtalan énekek romboló hatására. «Mennyszer történik — írják¹ — hogy egy rossz versből vagy egy ocsmány énekből holtig való latorsága következik sokaknak.» Eltiltanak a hallgatásától, már azt is bűnnek mondják. «Szent Demjén húga — olvassuk az egyik fejtegetésben — ki szent életet viselt vala teljes életébe, holta után megjelent Szent Demjénnek, mondván, hogy nagy gyötrelembe volna; okát kérdi Szent Demjén: Lám, úgymond, szent életet viseltél az földön. Mond az húga: Ez az oka, hogy egyszer cellamba állván, hallám táncolóknak énekléseket valami édességgel.» (Marosvásárhelyi Gergely: *Világ kezdetitől*... 76. l.) Maga az elgyönyörködő hallgatás is kárhözatba visz — és mégis «akárminémű rendbéli emberek azzal mutogatják éles elméjeket, hogy undok virágénekeket irkálnak; melyeket mind gyermekek, s mind leányasszonyok kardéra tudnak, és csaknem minden házak ezekkel zengedeznek.» Ezzel a megítéléssel szemben nincs ereje annak a védelemnek, melyet Rimay fejt ki tervezett Balassa-kiadásának előszavában: hogy «az szerelem argumentomában való énekek» nélkül az antik és modern irodalom csonka volna; annál kevésbé lehetett ereje, mert hisz maga Rimay is kénytelen megbélyegezni a puránaságról irt elmélkedésében a saját kora ifjait, akik «létrát vévén kezében avagy kobzot és egyéb vigadó szerszámot», szerelmi kalandra indulnak, és a szerelemről is azt tanítja, hogy «égő lángja szomorú életnek indítója, bujaságnak gyújtója, szép életnek rontója». Annak a klasszikus szerelmi költészetnek szabadosságától bizony maga is visszariadt és verseskönyvében Ovidius pajkos tanácsának fordítása után siet választ írni szűz Diana nevében. (*Munkái*. 1904. 7. és 8. é.)

Az kétségtelen, hogy e virágénekek inkább a csapongó szeretkezésnek, mint az állandó szerelemnek a vallomásai, ha ott van is bennük az ígéret a hűségről és állhatatosságról. A megjelenített élmény rendesen csak ennyi: az ifjú egy szüzet lát a kertben; int neki, s az az intést mosollyal fogadja; kedveskedő párbeszéd indul, végül az ifjú egy rózsaszálat kap. (*Vásárhelyi DK*. 81. d.) Vagy unalomról panaszodik az ifjú, bántja, hogy másnak van szeretője; eszébe jut, hogy a sikátor mellett lakik egy szép asszony, bekopog hát ahhoz, s mivel szívesen fogadják, ott mulat vele. A másik énekes (Teleki ÉK. 40., VDK. 28. d.) csak egy éjszakára kér szállást és vigaszt, amit a leány ölelése adna. Van ének, amelyben a kassai bíró leánya csalogatja

¹ Pázmány Péter: *Vízkereszt után* I. vas. I. préd. V. ö. még a *Pünkösöd* u. XXIII. vas. I. pr.-ját.

magához a legényeket (VDK. 38. d.), és egész sereg, amely a szerelem átélt gyönyöreit szóvi dalba.

Az uralkodó motívum a virágénekekben a szerelem; ennek boldogságát (VDK. 74. d.), nagyságát (VDK. 119. d.) vagy boldogtalanságát (VDK. 4. d.) dalolják. Csókra sóvárgó ajkuk bókokat dalol a sólyomszemű, rózsarcú kedvesről; elmondják gyönyörűsége szép violának, kertjükben nőtt majorannának; dicsérik, mert «ifjú, de szelid mint gerlice, ki tűr, fejtér mellette olyan, mint az megrakott csűr, piros oreáskáján csaknem hasad az bőr; kövérke, édeske, mint az szép kövér fű». (Mátray-k. 45a. l.) A kertnek alig van virága, amelyet a kegyes ünneplésére kölesön nem kérnének. Gyakrabban visszatér a sólyom képe (Tel. ÉK. 12. Rimay 26. d.), a holló kergette ráó (VDK. 94. d.); a daljelenetekben ismételve kertész a leány, aki Venus virágoskertjét gondozza (VDK. 45. d., Tel. ÉK. 37. d.), akinék rózsafája behajlik az ifjú ablakán (VDK. 91. d.), aki ott pihen Venus virágjai között. (VDK. 20. d.) Maga a dal arról tesz vallomást, milyen erős lángra gyulladt a kedves látásán az ifjú (Kom. ÉK. 11. d.); elmondja, mennyire természetellenes a magányos élet (VDK. 86. d., 47. d.); felizzik benne a vágyódás, mely kinzőbb, mint a sasok rágta Tityusé (VDK. 51. d.); máskor a dal csókos üzenet (Tel. ÉK. 20. d.), csalogató hívogatás (VDK. 35. d. — Kom. ÉK. 8., 35. d.), tartóztató kérése (Kom. ÉK. 29. d. — Mátray-k. 51. l.), telve hivatkozással a széphistóriák szomorú szerelmeseire. Majd a panasz tör ki azon, hogy nem tud kedvesével szólni, mert távol szakadtak egymástól (Kom. ÉK. 30. d.), hisz oly «nehéz, ki kit szeret, annak távozása, egymástól válása». (VDK. 10. d.) Később is fölsajog a válás emléke és szenvedése (Tel. ÉK. 19. d.), megjelenik a válás érzékeny és érzéki jelene (Kom. ÉK. 7. d.), s felhangzik a biztatás: «Ha elválnak egymástul is, ne utáljuk egymást meg is» (Kom. ÉK. 12. d.); és felidéződnek az együtt töltött órák emlékei. (Kom. ÉK. 26. d.) Forr a szerelem a kegyestől távol is: a seb az orvost sóvárogja. (VDK. 10. d.) Néha belesír az állhatatlanság panaszja is (VDK. 43. d.), vád a hűtlenség miatt (VDK. 46., 104. d.), haragos kitérés az irigyek ellen, akik a boldogságot feldúlták. (Kom. ÉK. 26. d. — Tel. ÉK. 3. d.) Szidalom és átok száll a csalárd Cupido felé, aki — mint madarat a madarász, méhet a méz — az ifjút ígérettel rabságba verte, de megcsalta. (Kom. ÉK. 5. d., VDK. 56. d.)

Az érzés megnyilatkozásának formája egyszerű megszólítás, párbeszéd jelenet megelevenítése, madárral való beszélgetés (Kom. ÉK. 17. d., VDK. 96. d.), allegorikus történet (VDK. 18., 51. d., Szencsey 206. l.) vagy levél. Természetes, hogy mindez keveredik: nemcsak a levél szolgáltatásánál halljuk, hanem annak eredményét is (VDK. 20. d.); az allegorikus kezdet valóságos élménynek adja át helyét, a párbeszéd vagy megszólítás után a

hódítás eredményét is elárulja egy-két versszak (VDK. 21. és 63. Tel. ÉK. 34. d.); néha vallásos fordulat lép meg (VDK. 91., 102. d.), vagy vallásos ének versszaka keveredik a szerelmi dalba (VDK. 2. d. 9. vsz.); sokszor álom a kép vagy a megindulás.

A vers célja a szerelem igazolása: «Hozzád való szeretetemet vett erre, nem más» — írja az egyik megokolás.¹ A másik ezzel a postscriptummal zárja: «Ez versem ne késsék, meg ne gátolódjék, hanem mindjárt adassék Annak, az ki elégtt nevem nem titkolám, de másoktól rejtessék...» (VDK. 62. d.) A vers a kedveskedés jele (Komáromi ÉK. 30. d.), de jutalom is. «Rólad feledékeny, mint látod, nem leszek, emlékezetedre egy nótát felveszek» — írja Barakonyi kedvesének, és annak nevét a versfőkbe foglalja. (Teleki ÉK. 6. d.) Máskor csak emlék: «Ez egynéhány szócskát írák csak amazért, Hogy varró ládádban tartsd emlékezetért» — így fejeződik be egy kedveskedő ének.² Azt is tudja az énekszerző, hogy a poéta szava hatásosabb az egyszerű vallomáznál, és amikor erről vallomást tesz, maga is szeretné ezt az adományt elnyerni. (VDK. 60. d.)

Bár ebből nyilvánvaló hogy az énekszerző büszke a maga énekére, az mégsem marad az ő tulajdona; még a versfők megkötő név-vallomása sem tudja ezt biztosítani. A Balassa-Rimay istenes énekeinek kiadója panaszolja,³ hogy a Balassa-verseket is eltulajdonították: «Némely maga gondolatlanok, elmés voltokat akarván mutogatni, felette igen megvesztegettek, magok vagy másoknak nevét kikalapálván a versek fejéből.» Maradt is néhány példája ennek a «megvesztegetésnek.» A *Vásárhelyi daloskönyv* 59. éneke Balassa híres dalának (*A darvaknak szól*) a változata; csak a szerelem állandóságát jelző sort («víg szívemet aki ő magánál rekeszté») enyhíti és a sablonos szerelemvallás versszakával egészíti ki. A 108. ének sorrendesével, de elég híven ismétli Balassa *Dialogusát* (XLV.), de a kérdező barátot egy «sivalkodva» közeledő kegyessel cseréli fel, a pompás énekhez öt versszakot told; ezekben a panaszos szerelmes egyedül marad, a következő szakban mégis a megbékélt kegyessel vált szót és közli panaszát. Az 57. ének szerzője ismerte Balassa versét *De Julia venante*; a 122. dalban két különböző Balassa-vers egy-egy szakára ismerünk. De megvan ez a különös szabadság mások énekei lejegyzésénél is. A *Teleki-énekeskönyvben* sem csupán Barakonyi saját versei vannak; ott van Petki Jánosnak a Radvánszky-kódexből ismert verse (Dézsi Balassa-kiad. II. 369. l. — Teleki ÉK. 11. d.), de az elmélkedő versből csak három szakot vesz át,

közben pedig egy, szerelmeséről szólóval megtoldja és így a saját szerelmi élményébe olvasztja. Hogy mennyire köztulajdonnak tekintette ez a kor a világi éneket, annak legszembetűnőbb bizonyosságát Esterházy Pál adja,⁴ aki a maga mulatóságára tizenkét darabból egy dalfüzért állít össze, de a legtöbb ének Zrinyi és Lüstius versszakainak szabad egybeállítására, csak annyi szövegváltoztatással, amennyit az összefűzés tartalmi fonala megkívánt. Ugyanígy szötte Gyöngyösi István soraiból és versszakaiból össze a *Komáromi énekeskönyv* összeírója a *Csalárd most ez világ* kezdetű éneket. (EPhK. 1899. 432. l.) Nyilvánvalóan a *Vásárhelyi-daloskönyv* teljesebb dalszövege őrítte meg a *Teleki-énekeskönyv* néhány darabjának forrását.⁵ Általában e kor daloskönyveinek szövegváltozatai mind e tétel igazolói. Természetes, hogy elsősorban a datálás versszakát írják át; előfordul, hogy a forrást élményt-elmondó versszakokkal toldják meg; (Komáromi ÉK. 26. d.) sokszor magát a hangulatot változtatja meg a toldás. (u. o. 17—VDK. 96. d.) Nagyon gyakori, hogy versszakok vándorolnak, szakadnak ki eredeti helyükről és olvadnak bele új dalba. (VDK. 40—Komáromi ÉK. 8. d.)

De ha már a dal maga is ilyen közkinccs, mennyire magától értődő, hogy a képek, hasonlatok, stilvirágok, jellegzetes szólások folytonosan ismétlődnek, egyből másba átkerülnek e kor lírájában. Szembetűnően egységes a dalstílus, az, amelyet Balassa Bálint a megvetett virágénekből és a maga korának humanista gyökerű lírájából a saját egyéniségének hordozójává fejlesztett ki. Ez magyarázza meg azt a járványt, amellyel irodalmunk kutatói a XVII. század énekeskönyveiből eredeti Balassa-verseket akartak kimutatni.⁶ A XVII. század lírájának motívumai annyira közősek Balassáéval, hogy énekeskönyveinknek akárhány darabja odaillenek Balassa versei közé; de legtöbbször nem azért, mert Balassa szerzeményei, hanem a Balassa-mintához való illeszkedésük révén. A stíluson és versformán kívül a «versszerző találmányok» sablonja is Balassa példáján honosul meg: Venus et Amator párbeszédétől a küldött ajándék jelentésének magyarázásáig.

A figyelmes vizsgáló azonban könnyen észreveszi, hogy ezek a Balassa-tanítványok már csak Balassán keresztül ismerik a barokk világi lírának világirodalmi természetét és divatját. Rimay még eszünkbe juttatja magát Ovidiust (Munkái: 16: 7. l.)

¹ Verseit Merényi adta ki az 1892. IK.-ben; forrásaikra Kanyaró mutatott rá az EPhK. 1893.-ban.

² Tel. ÉK. 22—VDK. 53.; Tel. ÉK. 34—VDE. 63.; Tel. ÉK. 35—VDK. 95.; Tel. ÉK. 37—VDK. 45. d. (a tudatos változtatás ez utóbbinál a legszembetűnőbb.)

³ Megkezdte a Borbély-k. telfedezésekor Torma Károly (Száz. 1889. 638.); folytatta Ferenczi Zoltán a VDK. kiadásakor és felújította Dézsi Lajos teljes Balassa-kiadásával.

¹ Mátray DK. 42. l. (Komáromi ÉK. 10., VDK. 48. d.)

² Teleki ÉK. és Mátray-k. 11. d. (vált.)

³ Az 1665. évi kassai kiadás. Rimay *Munkái*. 1904. 21*. 1.

és Johannes Secundust, (*Kiben Echotul veszen feleletet*, u. o. 14:6. l.) de a többinek klasszikus színezete már közvetett forrás higitó hatását mutatja. Így aztán nincs élet e versek Venusában és Dianájában, Minervájában és Cupidójában; csak afféle kísértetes szereplők Clio és Talia, Saturnus és Juno; nincs a klasszikus mitológiában igazolható szerepe Tiestesnek és Bellisnek: üres diszitményekké váltak. A másik eltérés még szembeesőbb: az az érzékiség, amit Balassa művésztette tudott finomítani, a XVII. század verselőinél sokszor nagyon is nyílt, durva. Sok helyen olyan nyersen számolnak be «Venusasszony játékanak forgatásáról». (Mátray-k. 13. l.) hogy a mai kiadó csak pontozó jelzéssel meri közölni a szöveget. Ez a nyers beszéd nyilvánvaló közeledés ahhoz a «népi», azaz a nemesi összejövetelek multságain divatos virágénekekhez, amelyet Balassa meglinomitva irodalmivá akart emelni. Énekeskönyveink ebből az alsóbb rétegből is bőven jegyezték le: lakodalmi verseket,¹ bordalokat, (VDK. 16., 71., 83. d.) táncnótákat, (VDK. 25., 39., 78., 89., 92., 97., 116. d.) pajkos kötődéseket, (Komáromi EK. 3. d.) részeges asszonyról mondott rigmusokat, (Szencsey: 79. l. Thaly: VÉ. II. 51. l.) könnyelmű fehérszemélyek férficsalogatóit, (VDK. 113. d.) Hangjukat és szempontjukat a legdurvábban a bőven másolt leánybemutató szemlélteti.²

Azt a néhány nevet, amely a Balassa *Colloquium*-ában említett «octo viatores» költői iskolájából élénk kerül, könnyű jellemeznünk. Rimay János sokat olvasott poeta, az egyetlen, aki igaz kegyelettel őrzi mesterének, Balassának verseit és vershagyományait. Szembetűnő ez virágénekein is; nemcsak az ihlető motívumokban, de azok megjelenítésében is a példára emlékezünk. Az alaptermészet azonban más benne: innen az ismételve előtörő moralizáló hang egyik-másik virágénekeiben. Az olvasó szinte látja, hogy egy-egy pajkosabb vers után hogyan szégyenkezik.³ Stílusa könnyed, könnyen folyik tollából a vers, de vallásos verseinek játékos ritmusát hiába keressük virágénekeiben. Néha megüti az olvasót a verselőből áradó melegség, de egy-egy jól-ismert stilmotívum átvétele, máskor egy mesterkélt kikalapált hasonlat (*Mert te szépségidben szívem úgy merült be, mint tengerben Velence.* 21. d.) hamarosan lehűt. A virágének Balassa teremtette típusának becsületos, de tehetségben messze elmaradó fenntartója.⁴

¹ VDK. 11., 130., 27., 72., 128., 93. d. Szencsey 6., 98, 103. l. Komáromi EK. 4. d.

² Mátrai-k. 17. l.; VDK. 11. d.; a pataki *Felvidítő* kéziratból IK. 1917. 343. l.

³ Érdemes a 16:7., 17:8., 24:13. és 26:15. dalokat ebből a szempontból egymásután elolvasni.

⁴ Érdemes Balassa XI. énekével a 71:3. vitézi dalt összevetni.

Radvánszky János, amikor a «*Heu quam cuncta abeunt celeri mortalia cursu*» gondolatán elmélkedik, Balassa Bálintra gondolva, felsóhajt, hogy mit használnak immár neki «sok írási és kegyes szerelmi, bölcsen írt könyvei, elméje elei»? Költői eszményképe Balassa volt; hogy jól ismerte annak verseit, azt nemcsak az *Inventio poetica* című énekének sablonos versszerző találmánya, nemcsak stílusának Balassából vett elemei, nemcsak versformái mutatják, hanem 10. dala is, amely egyszerűen egy Balassa-éneket fejleszt tovább. Érdeme, hogy dalainak élményszerűségét éreztetni tudja, mégpedig a helyzet egyéni volta mellett sokszor egyéni, szinte a népdalra emlékeztető képeivel is.¹ Melegebb szív, mint Rimay, és változatosabb a stílusa is.² Úgy látszik, Zrínyi Miklós líráját is olvasta: néhol a reminiscenciák erre vallanak (a IV. és VI. dalban).

A gróf Balassa Bálint versei csak a típussal mutatnak kapcsolatot. Kevés ránk maradt énekében is sok a sablon; igazi Balassa-hangot csak egyben üt meg (*Bár ne tudtam volna...*), de egyéni hangot is hallunk nála. Van egy kötődő verse, amely a népdalnak Mistral Magali-dalában halhatatlanná tett típusából ered, az elválhatatlanságnak lendületes hirdetője (*Bujkász s nyilván...*): a XVII. századnak egyik legfrissebb virágéneke. Formában sem köti a nagy előd; egyik dalában a sapphicus versszak melódiáját is megpróbálja. (*Bollasz-é...*) Legmelegebb a vallásos hangulat kifejezése (*Az elmúlt esztendő...*), de van erő hirhedt *Átkában* is, amellyel rosszakarót sujtja.

Madách Gáspárt³ *Soliloquium Johannis Rimaini* című verse már a közvetett mesterhez, Rimayhoz kapcsolja: jellemzően mutatja ezt az is, hogy szerelmesének, Czobor Annának nevét nem virágénekekbe, hanem cseh nyelvből fordított vallásos elmélkedések versfejeibe foglalja. Az elmélkedő jelleg uralkodik rajta, stílusa bizony nehézkes, szerkezeti egység még legjobb versében, a Wesselényi nevére szerzett énekben sincs. A Czobor Évát megéneklő Keglevich Miklós gróf a virágének sablonjával kérleli kedvesét, szép Dianáját (Figyelő: IX. 149. s. k. l.); semmi egyéni a versben, pedig «egy fene barlangban» szerző. Nem poeta gróf Zichy Péter sem (Uj Magyar Múzeum. 1852.); a Balassa-líra sablonjában mozog, de versei élményszerűségét egy-egy beléjük szőtt vonatkozás elárulja: egyszerű érzelmek, egyszerű helyzetek könnyed, de nem költői megdallolásai. Listius Lászlót is Rimay példája vezeti oktatóversében,⁴ vallásos és hazafias verseiben pedig a sablon ügyes, de érzéstelen utánzója.

Mesterét a lírai stílus fejlődésének útján csak Barakonyi Ferenc követte: a tartalmi és stilmotívum Balassa példájára

¹ Pl. VII. sz. dalban, bár a kép folytatása elromlik.

² A II. sz. d. egy kép ihletéből eredhet.

³ Versei az IK. 1901. 129. s. k. l.

⁴ Ujv. Szabó: i. m. 127. l.

vall, de a saját élményében talál versihletet, a formában pedig új melódiák megcsendítésére törekszik. Nagyon érdekes ez újságok között a 21. darab török nótájának szerkezete: az első vsz. 4. sorának a következőben harmadik, a végsőben második sorként való teljes ismétlését követeli meg. Újszerűek tót és oláh táncnótái, nemcsak versszak-szerkezetükkel, de néha (mint a 13., 14. d.) a versszakoknak verssé formálásával is. Mivel a magyar szöveg néha csak nehezen tud beletörni az újszerű dalformába, nyilvánvaló, hogy a dallal a dallamot is meg akarta honosítani és így a magyar dallamkincset gazdagította. Stílusában kevesebb a változatosság; egy-egy mondata kevés, kétségtelenül tőle eredt dalában is vissza-visszatér (Ilyenek a Teleki ÉK-ben az 1., 2., 6., 7., 8., 19. d. és VDK. 109. d.); de a vers hangulatához elég híven simul és nem nyomja agyon a sablon. Nem csodáljuk, hogy kedvelt és elismert poéta volt: szerelmes megbízások is nótaszekrére ösztökélték.¹

Mindezek a poéták azt mutatják, hogy a nemesi világ a szerelem kellei között a virágéneket is nélkülözhetetlennek tartotta: aki tehát nem tudott írni vagy iratni, az a maga helyzetére alkalmazta a kezéhez került dalt. A kedvességben becsé nyilván annak volt, amelyet a versfökből kiolvasható név kötött a szerelmeshez; innen az ambíció, amely Petrőczy Istvánnal a saját nevét a versfökbé, a kedves nevét az első sorok záróbetűjébe foglalja.² Természetes, hogy a megrendelt vagy hódolatból irt versek is a név bevallása emelte az értékét — viszont a felhasználandó kész vers szavai rendszeresen azért hányódnak úgy össze az énekeskönyvek lejegyzésében, mert a versfők vallomásának egyediségét akarják eltüntetni. A típus és stílus tovább él,³ amíg Amadé a szerelem ezer hangulatának új, gáláns formát nem intonál.

Ettől a Balassa-típustól a kor lírikusai közül csak kettő tér el lényegesen. Az egyik egy boldogtalan asszony: Petrőczy Kata Szidónia. A versformában néha a Balassa-Rimay istenes énekeire emlékeztet, de stílje és hangulatvilága a protestáns penitenciázó zsoltárok rokona. «Csak magamba tartom holtig gyötrelmimet, versekkel enyhítem keserűségemet» — írja költészetének jellemzősül; másutt pedig így adja meg énekeinek tartalmát: «Bánatim sokságát jelentik ritmusim». A szenvedéseknek elapadhatatlan sora lép elénk jajongásaiból. Kiskorában árván maradt, keserves gyámoltalanságra (IV. d.); vagyonától megfosztották ellenségei, neve az irigyek nyelvére jutott. Férje előbb rabságban szenvedett; uráért aggódott, kilincsel, könyörgött. (V. d.) De nem sokáig lehetett szabadságában öröme, mert

¹ Pl. Báthori Gábor. (Teleki ÉK. 33.)

² Erdélyi Pál: *Kuruc költészet*. 1903. 136.

³ V. ö. Ráday Pál énekeit a XVIII sz. elejéről: IK. 1915. 307—11. l.

a saját vére hódította el tőle. (XII. d.) Egy darabig csak hallgatott, csak befelé sirt, mert bizott az új kedvesnek hozzá való barátságában; a szégyen is tartóztatta — de ura egyre jobban elhidegült, minden szavát «visszmagyarázta», ok nélkül gyűlölte, egyre jobban megcsalta. Azt a keserűséget is meg kellett hallania férje ajkáról, hogy felesége halála esetére az új szerelmesnek ígérte el magát. Pedig tudja a maga értékét, és az sem kétes, hogy férje majd ezt az asszonyt is meg fogja únni, ha őt, a hűségest, képes volt megútni. (XXV. d.) Gyötri a valóság, gyötri az álom (XXIII. d.); «mint tengerbe czöp viz», annyi a fájdalma, és nincs senki, aki vigasztalná, akinek elpanaszolhatná. Vallásos lelke előtt megvilágosodik az igazság: «Az hívek élete kereszt iskolája, melynek mind doctora, mind szenvedő tagja amaz első szülött, az Istennek fia».¹ Így nő ki verseiből a két alappillér: a büntudat megnyugvása az Úr ítéletében és a bizalom az Isten megváltó szeretetében. (VI. d.) Megható szomorúsággal dalolja (XIV. d.):

Velem szeméimet kerti virágokra,
Tavasszal zöldelő árnyékos ágakra,
Szép folyóvizekre, csorgó patakokra,
De az is nem használ, minden fordul búra.
Ez világi pompát könyves szemmel nézem,
Tündöklő szép voltát noha én szemlélem,
De semmi örömem nincsen abban nekem,
Semmi vigasztalást nem lelhet bús szívem.
Ha kezembe veszem szokott musikámat,
Reményem, enyhítem azzal az én búmat,
És vigasztalásomra kezdvén nótámat,
Indítja a helyett könnyhullatásimot.
Az miből másoknak lehet vigassága,
Abbul nő szívemnek nagy szomorúsága,
Sohonna nem lehet annak orvossága,
Mert már elburított az bánat soksága.

Fájdalmasan jajongó dalaiból az élet keményen megtépett rabja sír felénk: nem csoda, hogy néha a halálért eseng. (VII., XXI., XXVIII. d.) Szeme és szava legtöbbször az Istenhez emelkedik, akit pietista lelke oly nagy szeretettel ölel magához. (II. és XXXIV. d.) Férjéhez csak kérlelő szemrehányás száll, — egyébként magában emésztődik: a szerencse kegyetlenségén siránkozik. (VIII. és IX. d.) Hangja és formája nem változatos, versszerkezete is egyszerű, önkéntelenül adódó, de siralmát megragadó erővel önti dalaiba.²

Más lírai stílust próbálnak magyar nyelven a költő Zrinyi Miklós lírai versei. Szerelmi költeményei ama kor olasz lírai

¹ Így vigasztalja Pápai Ferenc a *XII. líriom* (1705) elé tett ajánló-versben, amely a költőné szenvedéseit is sorra veszi.

² Verselő ügyessége egyébként nem emelkedik az átlag fölé: az *Oh Jesu Christ mein Lebenslicht* (XLIV.) fordítása elmarad az Acsnál közölt tolmácsolás (*Jesus Krisztus én életem*) mögött.

elmélkedéseinek¹ visszhangjai. Van ezeknek is kapcsolatuk azzal a humanista lírával, amelyből Balassa vette mintáit, de hosszadalmasabbak, dallamban — ha uralkodik is a tipikus Zrinyiszak — itt-ott (*Fantasia poetica, Vadász és Echo*) újszerűek. Az élményt ezek is elrejtik, sőt a mitológiai vagy bucolicus köntöst még átlátszhatatlanabbá szövik. A meg nem hallgatott szerelmes panasza hangzik belőlük: leánykérlelése, kegyetlenségének átka, a szerelem hatalmának hirdetése és a szerelem boldogtalanságának siránkozása. Zrinyi nem fordítja mintáit, csak hatást, ötletet, hangot, motívumot vesz tőlük; így, amikor Arianna elhagyatottságával szemlélteti a maga szerelmi «elárultatását»; amikor a vadász ajkára adja Viola kegyetlenségén siró panaszát, mint Marino a pásztoréra. A hangulat is azonos bennük, de hol a beállítás más,² hol a tartalom bővebb — és végül minden megérzi az olvasó magának Zrinyinek az érzéseit. Hiába próbálják életrajzírói ezeket az idilleket Zrinyi életének egyes fordulataihoz kötni;³ ma még nem ismerjük oly pontosan Zrinyi hétköznapi életének adatait, hogy az idillek homályos élmény-vonatkozásait meg tudnók határozni. Az a büszkeség, amellyel a vadász mondja: «Musáknál laktam én, Apollót szolgáltam, Versemmel mindenkor nagy fát mozdítottam» — a fiatal Zrinyi ajkán aligha lehet más, mint irodalmi visszhang. Ámde bármennyire divat volt is a szerelem hatalmáról énekelni, Zrinyi idilljeiben a kedves kegyetlenségének, a szerelem mindenüttvalóságának áradó képekben és példákban való bemutatása friss, s meggyőző az énekes szomorúságáról és fájdalmaról. Az idill szerkezete néha nagyon bonyolult, a vers elnyúlik, de ellentéteiben, képbőségében sok a szépség. Irodalmibb vers az idill, mint hogy olyan általánossá válhatnék, mint a Balassa-stílus, — hosszadalmasabb, mint hogy énekelhetnék, noha maga Zrinyi a *Fantasia poetica*t alighanem dallamra készítette. Az irodalmi életnek nem válhatott részévé, csirájává — hiszen eposzának is jó másfél századon át kellett a feltámadásra várnia — de

¹ Elsősorban Marino verseinek. V. ö. Sántay Mária: *Zrinyi és Marino*. 1915. Zrinyi lírájában eddig inkább az átvett vonásokat keresték. De meg kell állapítani, hogy míg a versnek és nyelvnek mesterként művészete szempontjából Marino szépségétől messze elmarad, viszont az érzés őszintesége, erkölcsi ereje, élményi igazsága olasz mestere fölé emeli; izlését dicséri az is, hogy Marino fárasztó staffage-leírásai, mitológiai tudást affektáló felsorolásai is elmaradnak nála. Érdemes az is, hogy amíg Marino újsága is kétes az olasz lírában, Zrinyi a magyar poézisbe új hangot hoz lírai verseivel. V. ö. Belloni: *Il Seicento*. Milano, 1920. 47. s. k. l.

² Zrinyi lírájában szemmel látható, hogy a Mars éneklésével szemben a szerelem dalolása másodrangú (V. ö. *Arianna strása*, 4. vsz.); nála a fohász, melyet lírai verse élén Pietro Michiele így foglal szöbe: «Musa, ... or accorda la lira a novo metro, e a maggior gloria aspira!» — (Croce: *Lirici marinisti*. Bari, 1910. 314.) csak az eposz megindulásához illik.

³ Összefoglalja és cátolja a próbálkozásokat Ferenczy Géza: *Zrinyi idilljeinek és életének kapcsolata*. 1929.

feljegyzendő mint egy új stílusnak első magyar próbája. Maga a nyelv néha mintha hajlékonyabb lenne a lírikus, mint az eposzíró Zrinyi szolgálatában. Az a frappáns rövidség, amellyel a mulandóság elgondolásakor támadt fohászt négy sorba fogja, (*Befed ez a két ég...*) és a feszületre irt verses ima néhány versszaka Zrinyi helyét ott jelöli ki a kor érdemesebb lírikusai között.

VII.

A XVII. század lírája nem termelt olyan lírai egyéniséget, mint a XVI. század Balassája; de azért korántsem lehet elintézni azzal a megállapítással, hogy énekszerzői szinte céh-szerűen őrzik Balassa Bálint hagyományait. Már azzal, hogy távol állanak a Balassa stílusát megszabó humanista lírától, azt nem közvetlenül, hanem csak a magyar mesteren keresztül ismerik, lehetővé teszik, hogy ez az új stílus szorosabban összeolvadjon a kiirthatatlan virágének élő hagyományával. Ezzel betetőzik Balassa reformját: a közönség ajkán és tulajdonaként élő virágének felfrissítését. Sőt ebben a felfrissítésben is tovább haladnak a kijelölt úton: a hazánkban élő nemzetiségek dallamkincsét szívesen tanulják el, versformában és versszerkezetben átveszik újságát és vele a magyar dalt gazdagítják.

Ugyanilyen irányban hat az az újság is, amit az egyházi ének formai téren mutat. A rim csilingelése sokkal fontosabb eleme a XVII. század énekének, mint az előző századé. A hagyományos nótajelzés ellenére a szöveg lüktetőbbé válik; a lüktetést középrímek csengése hangsúlyozza ki. Ezen az úton is a jellegzetes Balassa-versszak az irányjelző; de most a rim alapján megrajzolható strófa képlet apróbb sorokat, a sor-nagyságot ábrázoló vonaloknak játékos változatosságát mutatja. Szinte észrevétlenül szüremkedik át hozzánk az az új dallamkincs, amely a német dalt a századforduló korában olasz motívumokkal frissítette fel.¹ Szembetűnő ez a protestáns énekekben is — gondoljunk Thordai János zsoltáira — de még jobban a katolikus egyházi lírán. Más oldalról hoz frissülést Szenczi Molnár Albert, a francia melódiát szolgáló strófászerkezettel; hatása a magyar lírára sokkal nagyobb, mint volt forrásáé, a Lobwasser-féle fordításé, a német protestáns lírára.²

A strófászerkezetnek ez az újsága a stílust is átformálta; az olvasónak észre kell vennie, hogy itt az énekszerző nem a próza nyelvén akar beszélni. Képek, színönimák szinte buján teremnek, keverednek; maga a rím is arra kényszeríti az énekest, hogy a nyelven néha erőszakot tegyen: szócsonkítással, újszerű mondatkapcsolással. A színnek ebben a játékában az erőt a nyersséggel,

¹ Günther Müller: *Geschichte des deutschen Liedes*. 1925. 30. s. k. l.

² Az utolsó megállapítás: u. o. 12. l.

a groteszkkal, a durvával próbálják biztosítani, a szó, a hasonlat meglepő megválasztásával. Más oldalon a kedveskedés, enyelgés, becézés a kicsinyítő képzők különös játékában tombol.

Maga a vallásos líra, az előző század egész termésének átlagához képest, meghittebbé, melegebbé válik. Az oktató hang uralmát a vallásos érzésnek pietisztikus tüze olvasztja fel; a tartalmi motívumok is ilyen irányban nyerneket vagy veszteségeket eddigi jelentőségükből. Az értelem vallása egybeolvad az érzélem vallásával, hogy a kis Jézust becéző dalokban, a szívet felajánló egyházi énekekben megalkossa legtípusosabb s egyszersmind legmelegebb vallomásait.

Maga a dal szerkezete is sokszor művészi tudatosság eredménye. Ilyen tudatosság hozta létre annak idején a «versszerző találmányokat»; most ezek is tovább épülnek: allegorikus jelenetekké, színes képmagyarázatokká. Jobban kiformalódik a párbeszéd: allegorikus szereplők lépnek Venus és Cupido nyomába. Ez az allegória-kedvelés, különösen a tankölteményekben, a lírai stílusnak új világirodalmi divatját dokumentálja: a barokk ízlést. De nemcsak ez: mindaz, ami e korban formai újság, tudva vagy — legtöbbször — tudatlanul ennek az ízlésáramlatnak a hajtása.¹

A barokk ízlés líránkba több forrásból került, de legerőteljesebb közvetítője a germán műveltség volt. Még a katolikus egyházi ének latin forrásai is legtöbbször ennek a műveltségnek az eredményei; innen került a protestantizmusba a pietizmus, nem is annyira tantételei, mint inkább az érzésvilága. Nem véletlen az, hogy a protestáns énekeskönyvek új sorát Ács zárja le: azzal a kötetel, amelynek javarésze németből fordított ének. Szenczi Molnárnál sem szabad kicsibe vennünk a közvetlen forrást, a német Lobwassert.

Hogy a magyar talaj olyan könnyen magába fogadta az új ízlés magvetését, annak is megvan a természetes oka. A deákos iskoláztatás mellett előkészítette erre a talajt Balassa Bálint költészete. A lélek talaját pedig kellően alászántotta a háborús nyomorúságok végtelen sora és a vallásos érzésnek az a fellángolása, amelyet a magyar életben az ellenreformáció jelent.

¹ V. ö. G. Müller: i. m. 106. s. k. l. — Fritz Strich: *Abhandlungen zur deutschen Literaturgeschichte* c. München, 1916. gyűjt. munkában: 21. s. k. l. — O. Walzel: *Gehalt und Gestalt*. Wildpark-Potsdam. 319. s. k. l.